

TEL JE ZEGENINGEN

Het maatschappelijk rendement
van christelijke kerken in Rotterdam
en hun bijdrage aan sociale cohesie

Dr. Jorge Castillo Guerra
Drs. Marjolein Glashouwer
Drs. Joris Kregting

NIJMEGEN

2008

Occasional Papers 16

ISBN 978-90-77311-08-0

Tel je zegeningen. Het maatschappelijk rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan sociale cohesie.

Castillo Guerra J.E., M.E. Glashouwer & J. Kregting
Nijmegen: Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen 2008

Voorwoord

Er wordt de laatste jaren veel gesproken en geschreven over een opleving van religie en de terugkeer van religie in het publieke domein. Dit staat haaks op het spreken over religie door sociale wetenschappers tot het eind van de vorige eeuw. Die gingen er vrijwel algemeen vanuit dat religie zou afnemen of zich zou terugtrekken in het privé domein. Empirisch onderzoek over de terugkeer van religie is echter niet eenduidig. Waar het ene onderzoek deze trend lijkt te bevestigen doet het andere onderzoek dit juist niet. Dit heeft onder andere te maken met verschillende definities van religie en andere meetinstrumenten.

Daarom kunnen er niet genoeg onderzoeken naar religie worden gedaan om steeds beter inzicht te krijgen in dit lastig te bevatten verschijnsel in een sterk veranderende samenleving. Het onderhavige rapport doet verslag van een dergelijk onderzoek. Het is gericht op het maatschappelijk rendement en de bijdrage aan sociale cohesie van christelijke kerken in Rotterdam. Het rapport laat zien dat leden van christelijke kerken meer dan eenderde deel van de Rotterdamse bevolking omvatten. Het is uniek omdat voor het eerst het maatschappelijk rendement van autochtone kerken en migrantenkerken in een en hetzelfde onderzoek gemeten wordt waardoor vergelijking tussen beide pas goed mogelijk is.

Er is binnen deze kerken een groot aantal vrijwilligers actief – zelfs van buiten Rotterdam - die samen veel activiteiten verrichten binnen én buiten de kerken. Daarmee wordt niet alleen een grote bijdrage geleverd aan de sociale cohesie in Rotterdam maar de samenleving als geheel bespaart er ook heel wat kosten mee. Bovendien blijkt er minder dan doorgaans wordt aangenomen sprake te zijn van vergrijzing van het vrijwilligerskader. Het aandeel van migrantenchristenen in het vrijwilligerskader blijkt groot. Het gemiddeld maatschappelijk rendement van migrantenkerken is nagenoeg even groot als dat van autochtone kerken, maar de inzet van migrantenkerken voor samenwerking tussen kerken blijkt groter dan die van de autochtone kerken. Dus, Rotterdam: tel je zegeningen!

Dat we deze inzichten verkregen hebben is te danken aan een groot aantal mensen. Op de eerste plaats zijn dat natuurlijk de vele kerkleden die aan dit onderzoek hebben meegewerkt en die geduldig onze vragen beantwoord hebben. Het onderzoek is financieel mogelijk gemaakt door de Wethouder Volksgezondheid, Welzijn en Maatschappelijke Opvang van de Gemeente Rotterdam, J. Kriens. De begeleidingscommissie werd gevormd door R. Calvert, Scots International Church en SKIN-Rotterdam; A. van Diemen, beleidsambtenaar afdeling B&S, dienst SoZaWe Rotterdam; P. de Graaf, projectleider Vrijwilligerswerkonderzoek, Centrum voor Onderzoek en Statistiek; A. Hendriks, bestuurslid Oude Wijken Pastoraat Rotterdam, bestuurslid RK Instelling Katholiek Rotterdam; L. La Rivière, voorzitter CNV Kunstenbond, lid bestuur

vakcentrale CNV, lid bestuur Christelijk Sociaal Netwerk Rijnmond, directeur Continental Art Centre; en P.H. de Vries, adviseur bij GCW Rotterdam, coördinator van het onderzoek in Rotterdam. Allen ben ik zeer erkentelijk voor hun bijdragen.

Mijn bijzondere dank gaat uit naar M. Steggerda voor het denkwerk aan het begin, de coördinatie van het eerste deel en de afronding van het onderzoek, en naar M. Beuving voor haar grote inzet bij het samenstellen van de adressenlijsten van kerken, geloofsgemeenschappen en diaconale organisaties. Ik ben Stichting Oikos zeer erkentelijk voor het ter beschikking stellen van de Maatschappelijk Rendement Monitor, en R. Lombo en J. van der Sar voor hun adviezen inzake de toepassing daarvan. Tenslotte ben ik natuurlijk veel dank verschuldigd aan de mensen die deze inzichten naar u als lezer brengen, de auteurs J. Castillo Guerra, M. Glashouwer en – last but not least - J. Kregting van het Kaski, waarmee ten behoeve van dit onderzoek nauw en goed is samengewerkt.

Prof. Dr. F. Wijsen,
Directeur NIM

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	6
1. Introductie	9
1.1 Achtergrond	9
1.2 Sociale cohesie en maatschappelijk rendement	10
1.3 Vraagstelling en opbouw rapport	13
1.4 Begripsdefiniëring	14
1.5 Onderzoeksuitvoering en representativiteit	15
2. Christelijke kerken in Rotterdam	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Aantal kerken en leden	19
2.3 Kerkgangers en diensten	21
2.4 Vrijwilligers (en beroepskrachten en bestuur)	22
2.5 Interculturele samenwerking	25
2.6 Conclusies	27
3. Maatschappelijke activiteiten	31
3.1 Inleiding	31
3.2 Achtergrond	32
3.3 Maatschappelijke activiteiten per hoofdcategorie	34
3.4 Samenwerking	42
3.5 Erkenning en bijzondere activiteiten	42
3.6 Conclusies	44
4. Maatschappelijk Rendement	50
4.1 Inleiding	50
4.2 Begripsdefiniëring	50
4.3 Meetinstrument	52
4.4 Het maatschappelijk rendement van de kerken in Rotterdam	55
4.5 Conclusies	58
5. Conclusies	60
Aanbevelingen	65
Referentielijst	70
Bijlagen:	
1. Overzicht van deelnemende kerken	75
2. Representativiteit gegevens	78
3. Vragenlijsten	80
4. Registratieformulier activiteiten van de kerkelijke gemeenschap	107

Samenvatting

Kerken en leden

In Rotterdam zijn tussen de 250 en 300 christelijke kerken, gemeenten en organisaties¹. De samenstelling van de kerken is zeer divers: er zijn kerken met grote en kleine ledenaantallen, autochtone en migrantenkerken, en verscheidene denominaties. Hun gemeenschappelijke noemer is de christelijke identiteit. De kerken hebben samen ong. 200 duizend leden, dit is meer dan eenderde van de Rotterdamse bevolking. Ongeveer een kwart van deze leden (en 9% van de gehele bevolking van Rotterdam) bezoekt regelmatig een kerkdienst (50 duizend).

Vrijwilligers

In Rotterdam zijn naar schatting 25 duizend kerkelijke vrijwilligers actief (één op de tien kerkleden en één op de twee regelmatige kerkgangers). Hun inzet is groot: bijna 60% besteedt minimaal acht uur per maand aan kerkelijk vrijwilligerswerk.

Bij interculturele/interreligieuze activiteiten, culturele activiteiten, voorlichtingsactiviteiten en activiteiten met betrekking tot maatschappelijke hulpverlening ervaart de helft tot tweederde van de kerken een tekort aan vrijwilligers. Op andere gebieden zegt een kwart tot de helft van de kerken een tekort te hebben.

Culturele achtergrond

Tweevijfde van de kerkgangers is van allochtone afkomst. Dit aandeel is geringer dan van de hele Rotterdamse bevolking (46%) maar daar vallen ook niet-christelijke allochtonen onder. Van de vrijwilligers is 34% allochtoon. Onder de betaalde krachten van de kerken is het percentage allochtonen kleiner (17%).

In bijna alle kerken met leden van verschillende culturele achtergronden is er communicatie tussen deze culturen en in meer dan de helft van de kerken is deze communicatie intensief en goed. Vier op de vijf kerken organiseert activiteiten om de samenwerking tussen personen van verschillende culturen te bevorderen.

Maatschappelijke activiteiten

De meeste kerken zijn op nagenoeg alle maatschappelijke terreinen actief. Alleen bij interculturele en interreligieuze activiteiten en bij maatschappelijke voorlichting blijft een deel van de kerken (30%) achter.

¹ Overal waar in dit onderzoek 'kerk' staat, is ook iedere vorm van christelijke gemeenschap bedoeld.

Een voorzichtige schatting laat zien dat tussen de 500 en 600 duizend mensen per jaar bereikt worden met de maatschappelijke activiteiten van de kerken in Rotterdam. Veel kerken geven aan structureel met andere kerken samen te werken en dit zal ook gelden voor het organiseren van maatschappelijke activiteiten, waardoor bereikte mensen dubbel worden geteld. Na ontdebelling komen we op een aantal bereikte mensen tussen 413 (ondergrens) en 506 duizend (bovengrens). Samenwerking met andere instellingen en organisaties is overigens zelden structureel van aard en is vrij vaak geheel afwezig. Een andere kanttekening is dat niet alle inwoners van Rotterdam gebruik maken van de activiteiten, maar dat sommige Rotterdammers deelnemen aan meerdere activiteiten, waardoor in het totale aantal bereikte mensen sprake is van dubbeltelling. In par. 3.6 wordt een poging ondernomen om dit althans gedeeltelijk te corrigeren.

Een groot deel van de bereikte mensen (60%) doet mee aan activiteiten rondom religie en cultuur en rondom gemeenschapsvorming. Dit zijn dan ook vaak laagdrempelige grootschalige activiteiten. De diversiteit van de maatschappelijke activiteiten die kerken organiseren is bijzonder groot te noemen. De meeste kerken bieden op verschillende terreinen activiteiten aan, van financiële noodhulpverlening tot concerten, van rouwverwerking tot het aanbieden van maaltijden. De activiteiten hebben soms een individueel karakter maar vaker staan de activiteiten in het kader van het bij elkaar brengen van mensen en het bevorderen van hun onderlinge betrokkenheid.

Het samenbrengen van mensen gebeurt ook in intercultureel opzicht. In het rapport worden verschillende autochtone en migrantenkerken geduid die ieder ook duidelijk een eigen achterban hebben. Toch geven veel kerken aan dat er interactie is *tussen* de verschillende culturen van de geloofsgemeenschap en dat er activiteiten worden aangeboden die samenwerking tussen verschillende culturen moeten bevorderen. Veel kerken geven aan samen te werken met andere kerken in Rotterdam. Er vindt ook samenwerking plaats tussen autochtone en migrantenkerken. Van samenwerking met niet-christelijke religieuze organisaties is veel minder vaak sprake.

Erkenning

Erkenning voor hun inspanningen op het maatschappelijke vlak krijgen de kerken naar eigen zeggen voldoende van de eigen leden, maar te weinig van de gemeente Rotterdam en de rest van de samenleving. Met name de (lokale) overheid ondersteunt volgens de kerken hun activiteiten te weinig. Dit blijkt ook uit de geringe samenwerking tussen kerken en overheid. De samenwerking van migrantenkerken met de overheid blijkt relatief hoog. Mogelijk zou de overheid kunnen meehelpen het door de kerken genoemde tekort aan kerkelijke vrijwilligers voor bepaalde maatschappelijke activiteiten tegen te gaan.

Maatschappelijk rendement

Door de inzet van de kerken bespaart de Rotterdamse samenleving als geheel jaarlijks tussen 110 en 133 miljoen euro, dat is gemiddeld ongeveer 442.000 euro per kerk. Voor het overgrote deel (68%) komt dit bespaarde bedrag voor rekening van activiteiten op het gebied van psychosociale en maatschappelijke zorg en hulpverlening, en veel minder van kerkdiensten. De zorg en hulpverlening van kerken is vooral gericht op hun eigen leden maar heeft een voorbeeldfunctie voor de samenleving als geheel. Voor het overgrote deel (86%) wordt het maatschappelijk rendement gegenereerd door kerkelijke vrijwilligers. Het gemiddelde maatschappelijk rendement van migrantenkerken is nagenoeg gelijk aan dat van autochtone kerken.

Conclusies

De verkenning biedt een antwoord op de vraag van het onderzoek naar de omvang, het karakter en het bereik van christelijke kerken in Rotterdam. Kerken hebben een bindende functie en zetten aan tot sociale cohesie binnen de eigen kerken, door ruimte te creëren voor de opbouw van gemeenschap en van sociale netwerken onder mensen van verschillende leeftijden en van verschillende culturen of landen van herkomst. Beleid betreffende het bevorderen van samenwerking en communicatie tussen de leden met verschillende herkomst benadrukt het maatschappelijke belang van kerken ter bevordering van publieke familiariteit. Naar buiten toe hebben kerken een belangrijke uitstraling op de samenleving voor het bevorderen van ontmoetingen tussen bevolkingsgroepen in de wijk en het opbouwen van duurzame relaties tussen deze groepen.

Uit de gegevens blijkt dat kerken veel werk verrichten in de begeleiding van en hulp aan mensen. De meeste kerken hebben bijzondere aandacht voor crisissituaties. De activiteiten in de categorie 'maatschappelijke zorg en hulpverlening' hebben betrekking op het benaderen van kwetsbare groepen, in het bijzonder van degenen die buiten andere vormen van hulp of voorzieningen vallen. Deze vorm van hulp is laagdrempelig, anoniem en niet bureaucratisch. Mensen in nood worden bereikt mede door de signaleringsfunctie van probleemgevallen en knelpunten door vrijwilligers en overige leden van de kerken.

Via interculturele en interreligieuze activiteiten bereiken de kerken de eigen kerkgangers, werken samen met andere kerken en richten zich op een breed deel van de bevolking, vooral op allochtonen met diverse nationale, etnische en religieuze achtergronden.

Uit de verzamelde gegevens kunnen we concluderen dat kerken bijdragen aan de sociale cohesie in de kerkgemeenschappen zelf en onder verschillende bevolkingsgroepen in de samenleving. Bovendien bespaart de samenleving heel wat kosten door de maatschappelijke activiteiten van christelijke kerken.

1. Introductie

1.1 *Achtergrond*

Religieuze organisaties spelen niet alleen een rol in de geloofsbeleving van mensen, ze hebben vaak ook een bredere maatschappelijke betekenis. Deze betekenis heeft betrekking op de integratie in de samenleving, de wijze waarop en mate waarin mensen met elkaar verbonden zijn (Van de Donk, Jonkers & Plum 2006). De maatschappelijke rol van niet-christelijke organisaties, zoals moskeeën, is veelvuldig onderzocht (Phalet 2004), ook in Rotterdam (Van Daal 2001; Phalet, Van Lotringen & Entzinger 2001). Echter, ook christelijke geloofsgemeenschappen (waaronder migrantenkerken) organiseren activiteiten van onder andere ontmoeting, ondersteuning en voorlichting, waardoor de onderlinge verbondenheid van mensen toeneemt. Veel onderzoek naar deze maatschappelijke rol van christelijke organisaties is er nog niet gedaan en dat geldt ook voor de stad Rotterdam. Onderhavig onderzoek tracht in deze leemte te voorzien. Het is uitgevoerd door het NIM met medewerking van het Kaski².

Uit recent onderzoek blijkt dat gemeenten kerken hoofdzakelijk als gebedshuizen waarnemen en daarom weinig aandacht hebben voor hun maatschappelijke activiteiten (Dautzenberg & Westerlaak 2007: 14, 19). En dat terwijl er duidelijk raakvlakken tussen kerken en overheid bestaan voor wat betreft de zorg voor de samenleving en vrijwilligerswerk. Kerkelijke en levensbeschouwelijke organisaties zoals de Rotterdamse stichting GCW, het Maatschappelijk Activeringswerk van stichting Mara, de stichting voor Kerkelijk Sociale Arbeid (KSA), de St. Vincentiusvereniging en het Oude Wijken Pastoraat, bieden ondersteuning aan een bredere groep dan de kerkgangers en staan in direct contact met kwetsbare groepen.³ Het onderzoek naar de *Maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën* (Canatan e.a. 2003) gaf het maatschappelijk belang weer van islamitische organisaties in de gemeente Rotterdam. Verdere initiatieven volgden. In 2005 bracht de Stedelijke Adviescommissie Multiculturele Stad, op verzoek van het college van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam, een advies uit over de mogelijkheid om representatieve personen en instellingen op het gebied van levensbeschouwing en zingeving te betrekken bij het intensiveren van de sociale cohesie in de stad. Centraal stond de vraag “of geloof/zingeving een bindende factor kan zijn in een multiculturele

² Het NIM – Centrum voor Studie van Wereldchristendom en Interreligieuze Betrekkingen, en het Kaski – Instituut voor Onderzoek en Advies over Religie en Samenleving, zijn gevestigd te Nijmegen en gelieerd aan de Radboud Universiteit aldaar.

³ Een groot deel van de Rotterdamse organisaties voor maatschappelijke dienstverlening heeft een religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond. De gezamenlijke fondsen die door deze organisaties worden gegenereerd laten we in deze rapportage buiten beschouwing maar zou zeker nog meer licht werpen op de maatschappelijke rol van kerken.

stad als Rotterdam” (Stedelijke Adviescommissie Multiculturele Stad 2005: 10). Uit de interviews concludeerde A. Zijdeveld het volgende:

“Voor de bestuurders van onze stad (...) is het belangrijk om meer dan tot nu toe gebeurde aandacht te besteden aan het verschijnsel levensbeschouwing als een samenbindende factor. (...) als religieuze en humanistische levensbeschouwingen in woord en daad blijken bij te dragen tot de sociale cohesie in onze pluriforme stad, moeten bestuur en beleid ze serieus nemen en ze stimuleren en faciliteren.” (a.w. 17-18).

In een motie, aanvaard door de gemeente Rotterdam (28-09-06), wordt aan het college van burgemeester en wethouders verzocht een onderzoek te laten verrichten naar de maatschappelijke waarde van het werk dat door christelijke instellingen wordt verzet (de maatschappelijke rol van Rotterdamse moskeeën is al onderzocht; zie Canatan e.a. 2003). Achtergrond van deze beslissing is de invoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO), waarin gestreefd wordt naar een vernieuwde relatie met organisaties die zich richten op maatschappelijke ondersteuning, het maatschappelijke middenveld⁴. Deze motie wordt uitgevoerd in samenwerking met vertegenwoordigers van Rotterdamse kerken en christelijke instellingen voor maatschappelijk activeringswerk, die al in 2006 als klankbordgroep bij elkaar kwamen rond vragen over de maatschappelijke inbreng van hun achterban.

Deze vragen worden toegespitst op een onderzoek naar de bijdrage van christelijke kerken aan sociale cohesie en naar hun maatschappelijk rendement, met bijzondere aandacht voor vrijwilligers en vrijwilligerswerk vanuit de kerken.

1.2 Sociale cohesie en maatschappelijk rendement

De sociale cohesie bepaalt voor een belangrijk deel de kwaliteit van de samenleving. Onderlinge verstaanbaarheid, wederkerigheid, gelijkwaardigheid en positieve vormen van interactie creëren onderlinge betrokkenheid en balans tussen verschillende groepen en individuen.

Sociale cohesie is voor de overheid een belangrijk thema, zowel op landelijk als op gemeentelijk niveau. Deze toegenomen aandacht voor sociale cohesie

⁴ “De politieke prioriteitsstelling van de doelstellingen vraagt om inzicht en een helder beeld van de maatschappelijke vragen in een gemeente. Een sociale analyse van demografische ontwikkelingen, jeugdproblematiek en participatie van kwetsbare groepen is hiervoor een goede basis. Het gaat echter niet alleen om een sociale analyse. De ervaringen en inzichten van verschillende cliëntenorganisaties, kerken en andere vrijwilligersorganisaties zijn evenzo een bron van maatschappelijke kennis.” (Rijnkels & Vos 2006: 8). Cf. Eerste Kamer der Staten-Generaal, *Nieuwe regels betreffende maatschappelijke ondersteuning (Wet Maatschappelijke Ondersteuning)*, vergaderjaar 2005-2006, 30 131 A, Den Haag 2006.

gaat samen met toenemende vragen rondom integratie, inburgering en multi-culturele spanningen in woonwijken.

Vragen rond integratie en inburgering worden over het algemeen toegespitst op de integratie van moslims. Gemeentelijke overheden, zoals Rotterdam, komen steeds meer tot het inzicht dat islamitische organisaties als moskeeën, belangrijke bijdragen kunnen leveren aan de integratie. Er zijn de laatste jaren dan ook op instigatie van de gemeente Rotterdam enkele onderzoeken verricht naar de maatschappelijke functie van moskeeën en naar de bijdrage die moskeeën kunnen leveren aan de integratie van moslims in de Nederlandse samenleving en cultuur (Canatan e. a. 2003, Canatan, 2004).

Er is kritiek gekomen op onderzoeken naar sociale cohesie die zich uitsluitend richten op migranten. Deze kritiek heeft te maken met het (impliciete) uitgangspunt in veel onderzoeken dat sociale cohesie een exclusieve opdracht zou zijn van allochtonen. De kritiek wordt bijvoorbeeld als volgt verwoord:

“Integratie is een tweezijdig proces: enerzijds wordt van nieuwkomers verwacht dat zij bereid zijn te integreren, anderzijds moet de Nederlandse samenleving die integratie mogelijk maken.” (Blok 2004: 106).

“De probleem-reductie van cohesie tot een ‘allochtonenprobleem’ ontnemt ons het zicht op kansen voor samenlevingsopbouw.” (Blokland-Potters 2006: 5).

De voormalige Amsterdamse wethouder van integratie Ahmed Aboutaleb formuleerde deze kritiek op treffende wijze:

“U impliceert stuk voor stuk dat verbetering van de sociale cohesie van de kant van de migranten moet komen. Maar de helft van het werk om bevolkingsgroepen dichter bij elkaar te brengen moet van de autochtonen komen.” (*Het Parool* 15.06.06).

Een ander punt van kritiek op het onderzoek naar sociale cohesie heeft te maken met het feit dat allochtonen vrijwel altijd uitsluitend geïdentificeerd worden met de islam. Daarbij wordt over het hoofd gezien dat er in Nederland, naast de ong. 900.000 moslims⁵, ook ong. 700.000 niet-westerse christelijke migranten wonen uit bijvoorbeeld Latijns-Amerika, Vietnam, Sri Lanka, de Antillen, Suriname en Afrika. Een aantal van deze christelijke groepen heeft zichzelf georganiseerd in migrantenkerken. Deze migrantenkerken vindt men met name in de Randstad, waar de concentratie van allochtonen het grootst is (Van Oers 2001; Ferrier 2002; Castillo Guerra, Wijsen & Steggerda, 2007). Het

⁵ Lange tijd ging het CBS uit van 1 miljoen moslims in Nederland. Eind 2007 werd dit getal bijgesteld tot 850 duizend hetgeen te maken heeft met gehanteerde definities. We gaan niet in op deze discussie omdat ze voor onze rapportage niet van groot belang is.

grootste deel van de migrantenkerkgemeenschappen is opgericht als pastoraal antwoord op de religieuze, sociale en culturele behoeften van arbeidsmigranten en later - met name vanaf de jaren zeventig - van politieke vluchtelingen (Castillo Guerra 2004; Arnts 2006). Onderzoek heeft aangetoond dat migrantenkerken de deelname van migranten aan de maatschappij bevorderen (Euster et al. 2006).

Tegelijkertijd is er sprake van een toegenomen belangstelling van de overheid voor de maatschappelijke rol van religie. Politici en wetenschappers herontdekken de waarde van religie voor de sociale cohesie (Ter Horst 2004; Kennedy 2004; Van der Sar & Visser 2006, Van de Donk 2006). Ze komen tot het inzicht dat religie niet tot een struikelblok voor de integratie van allochtonen mag worden gereduceerd:

“De werkelijke dynamische kracht van religie kan alleen maar worden begrepen, als we inzien dat religies aan hun gelovigen een perspectief bieden op een rechtvaardige of rechtvaardiger samenleving. Wanneer samenlevingen dat perspectief niet op andere wijze kunnen bieden, bestaat de kans dat religies terrein winnen. Tegelijkertijd vormt de zoektocht naar een rechtvaardige samenleving een punt waarop zowel gelovigen als seculieren elkaar de hand kunnen reiken.” (Cohen 2003).

In de gemeente Rotterdam is, zoals eerder genoemd, weinig bekend over de lokale maatschappelijke rol van christelijke organisaties en over hun bijdrage aan de sociale cohesie in de stad. De scheiding tussen kerk en staat heeft ertoe geleid dat gemeentelijke overheden weinig contact hebben met religieuze organisaties. Tegelijkertijd is er, in verband met de invoering van de WMO, een toenemende interesse voor het maatschappelijke middenveld en voor de maatschappelijke draaglast binnen dit veld. Christelijke organisaties kunnen worden gezien als onderdeel van het maatschappelijke middenveld, maar er is weinig bekend over de maatschappelijke rol die zij spelen. Zo komt in richtinggevende publicaties op het gebied van integratie de rol van sociale activiteiten van kerken nauwelijks aan de orde⁶.

Wel zien we dat activiteiten en groepen vrijwilligers van religieuze organisaties (kerken, moskeeën, tempels en dergelijke) in toenemende mate de aandacht, steun en waardering van gemeentelijke overheden krijgen.

⁶ Zie S. Blok, 2004, *Eindrapport Integratiebeleid*, Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid, Den Haag, 19 januari. Een uitzondering hierop vormt de nieuwjaarstoespraak van Job Cohen waarin hij oproept tot samenwerking met religieuze organisaties, niet alleen met moskeeën maar ook met christelijke kerken (*Contrast*, 2002: 14-15). De voormalige minister voor ontwikkelingssamenwerking Agnes van Ardenne drukte zich op soortgelijke wijze uit in Tilburg (oktober 2004) en in Soesterberg (07.09.05).

1.3 **Vraagstelling en opbouw rapport**

Het hier voorgelegde onderzoeksrapport richt zich op de bijdragen van christelijke instellingen aan de sociale cohesie in de stad Rotterdam en op het maatschappelijk rendement van kerken. Het doel van het onderzoek is na te gaan in welke mate maatschappelijke activiteiten van christelijke kerken (inclusief migrantenkerken) een bijdrage leveren aan de sociale cohesie en welke kosten de samenleving daarmee bespaart. Ook is het de vraag op welke manier participatie in een parochie of gemeente de relaties tussen allochtonen en autochtonen en de integratie van nieuwkomers positief kan beïnvloeden.

In het rapport worden de volgende drie onderzoeksvragen beantwoord:

1. Wat is de omvang, het karakter en het bereik van christelijke kerken in Rotterdam (ledental, etnische samenstelling van het ledenbestand, aantal mensen dat bereikt wordt met de religieuze vieringen en met binnenkerkelijke activiteiten zoals koren en wat is de aard en omvang van het betrokken vrijwilligerskader)?
2. Wat is de omvang, de aard en de kwaliteit van de lokale maatschappelijke activiteiten van de christelijke kerken (aantal en soort initiatieven, doelgroepen, aantal mensen dat bereikt wordt, mate waarin de religieuze instellingen hierover contacten onderhouden met andere maatschappelijke en kerkelijke organisaties)?
3. Hoe groot is het bedrag dat de samenleving als geheel bespaart door de maatschappelijke inspanningen van de christelijke kerken? Hiertoe zal het maatschappelijk rendement van de christelijke kerken in Rotterdam worden berekend en worden uitgedrukt in euro's (gekapitaliseerd). Er zal gebruik worden gemaakt van de methode *Social Return On Investment* (SROI)⁷ en de waarde van het werk van vrijwilligersorganisaties wordt uitgedrukt in een geldbedrag. Met het oog op de invoering van de WMO wordt op deze manier zichtbaar gemaakt wat kerken bijdragen aan de gemeente Rotterdam.

De eerste onderzoeksvraag wordt in hoofdstuk 2 behandeld, op de tweede hoofdvraag wordt in hoofdstuk 3 ingegaan. De resultaten van het onderzoek naar het maatschappelijk rendement van kerken worden in hoofdstuk 4 weergegeven.

De resultaten van dit rapport bieden waardevolle gegevens over de maatschappelijke activiteiten van kerken. Deze kunnen helpen om een beleid op te stellen ter erkenning van kerken en bevordering van hun contacten met de plaatselijke overheid in het kader van de WMO. Ook vormen deze gegevens een uitgangspunt ter bevordering van de maatschappelijke activiteiten van

⁷ Zie voor een toepassing van deze methode: Van der Sar & Visser, 2006: *Gratis en waardevol*. Zie voor uitleg van de methode SROI: Scholten, 2005: *Social Return On Investment - handleiding voor het meten van maatschappelijk rendement* en Scholten, 2003: *Maatschappelijk rendement gemeten*.

kerken door het stimuleren van contacten en van informatie-uitwisseling tussen de christelijke organisaties van vrijwilligers en hun kerken onderling.

1.4 Begripsdefiniëring

Onder *sociale cohesie* verstaan we de binding van of relatie tussen groepen in de buurt en de stad, die tot stand komt door activiteiten die gericht zijn op de opbouw van de samenleving (De Hart 2002). Het *maatschappelijk rendement* van vrijwilligersorganisaties (waaronder kerken) betreft het geldbedrag dat door hun vrijwilligerswerk (maatschappelijke activiteiten) wordt uitgespaard door de rest van de samenleving (Van der Sar & Visser 2006). Onder *allochtoon* wordt verstaan een persoon die in het buitenland is geboren of van wie ten minste een ouder in het buitenland is geboren (Castillo Guerra, Steggerda, Wijsen 2006: 21). De begrippen allochtoon en migrant worden in dit rapport als synoniemen gebruikt.

Het gros van de onderzoeksobjecten in Rotterdam betreft christelijke geloofsgemeenschappen. Er zijn ook diaconale organisaties verbonden aan geloofsgemeenschappen, en niet-kerkelijke christelijke organisaties (zoals Youth for Christ en De Brug) in Rotterdam actief. In het vervolg van het rapport zal voor de leesbaarheid de term 'kerken' worden gebruikt ook als we het hebben over geloofsgemeenschappen en andere christelijke organisaties.

Om de representativiteit te kunnen toetsen van de deelnemende kerken zijn ze globaal ingedeeld naar achtergrond. Ten eerste is er de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), bestaande uit drie kerkgenootschappen die sinds 1 mei 2004 zijn gefuseerd. De betreffende kerken zijn de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerk in Nederland, en de Evangelisch Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden. Ten tweede is er de Rooms Katholieke Kerk, waarbij Rotterdam valt in het bisdom Rotterdam. De derde groep zijn de evangelische gemeenten, bij wie de nadruk ligt op het behoud door geloof in Jezus, en op het gezag van de Bijbel (Christocentrisch en Bijbelcentrisch). Binnen de evangelische gemeenten zijn verschillende stromingen: Vrije Evangelische Gemeenten, Baptistengemeenten, Vergadering der Gelovigen en Pinkstergemeenten. De vierde groep worden hier de behoudende, protestantse kerken genoemd. Hieronder vallen alle gereformeerde kerken, zoals de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, de Christelijk Gereformeerde Kerk, en alle orthodoxe kerken, zoals de Russisch Orthodoxe Kerk. Dan is er nog een categorie 'overig', waarin de protestantse kerken zijn ingedeeld waarvan onduidelijk is tot welke stroming of richting zij behoren.

Ook zijn de kerken ingedeeld naar etnische achtergrond en taal, waarbij autochtone kerken en migrantenkerken worden onderscheiden. De volgende brede en pragmatische definitie van migrantenkerk wordt gehanteerd: een migrantenkerk is een gemeenschap van mensen van elders gekomen, die samen kerk willen zijn (Blaauw 2000; Castillo Guerra 2004a; Euser et al. 2006 & Ferrier 2002). Migrantkerken kunnen bestaan uit westerse allochtonen en

niet-westerse allochtonen.⁸ Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS: 2001) zijn westerse allochtonen afkomstig uit Europa (behalve Turkije), Noord-Amerika, Indonesië en voormalig Nederlands Indië, Japan en Oceanië. Volgens het CBS (2001) zijn niet-westerse allochtonen afkomstig uit Turkije, Azië (behalve Indonesië en Japan), Afrika of Latijns-Amerika. In dit rapport wordt 'autochtone kerken' als een categorie gebruikt waarbinnen alle kerken vallen die geen migrantenkerk zijn.

Dit rapport betreft een onderzoek naar onder andere vrijwilligerswerk en vrijwilligers. Onder vrijwilligerswerk verstaan we "werk dat in enig georganiseerd verband onverplicht en onbetaald wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving" (SCP 2001: 121). Organisaties van vrijwilligers zijn de organisaties die vrijwilligerswerk verrichten. De vrijwilligers zijn alle personen van 12 jaar en ouder die vrijwilligerswerk doen (CBS: 2008).

Zowel de tweede onderzoeksvraag, over de omvang, de aard en de kwaliteit, als de derde onderzoeksvraag, over het maatschappelijk rendement, gaan over maatschappelijke activiteiten. Deze vragen worden door twee verschillende onderzoeken beantwoord (zie volgende paragraaf). De indeling van deze activiteiten in categorieën komt in beide onderzoeken wel in grote lijnen maar niet volledig overeen. Een precieze beschrijving van de activiteiten wordt gegeven aan het begin van ieder van de twee hoofdstukken waarin de onderzoeksvragen worden behandeld.

1.5 Onderzoeksuitvoering en representativiteit

Op basis van bestaand materiaal (waaronder jaarboeken van kerkgenootschappen) en internet is een overzicht gemaakt van alle kerken in Rotterdam. Hiervoor zijn ook door het Continental Art Centre en Robert Calvert (middels de Gids Christelijke Migrantengemeenschappen), GCW, KSA en Christelijk Sociaal Netwerk eenmalig adresbestanden ter beschikking gesteld. Het overzicht bestaat uit 272 kerken. Ongeveer eenderde hiervan kan op basis van naamgeving als migrantenkerk worden getypeerd (ongeveer 90). De diaconale organisaties en niet-kerkelijke christelijke organisaties vormen een ander deel (iets minder dan 10%) van het overzicht.

Volledig en foutloos is dit overzicht zeker niet. Met name kleine (migranten-) kerken zijn moeilijk vindbaar en hun gegevens zijn aan verandering onderhevig. We gaan er vanuit dat het werkelijke aantal kerken in Rotterdam eind 2007 ligt tussen de 250 en 300. Voor een weergave van de resultaten in procenten maakt het onzekere absolute aantal kerken niet uit. Dit is wel het geval wanneer we schattingen maken, bijvoorbeeld als het gaat om het totale aantal kerkelijke vrijwilligers in Rotterdam, het aantal mensen dat wordt bereikt met maatschappelijke activiteiten uitgevoerd door kerken in Rotterdam of het

⁸ Zie voor een portret van acht Rotterdamse migrantenkerken Hoekema & Van Laar (2004). Eerder verleende het NIM medewerking aan een onderzoek naar de kerkelijke verwachtingen van Afrikaanse katholieken in Rotterdam. Zie hiervoor Maaskant (1999).

maatschappelijk rendement van alle kerken in Rotterdam. We zullen gebruiken van een ondergrens van 250 en een bovengrens van 300 kerken in Rotterdam. Een andere verstorende factor in het berekenen van het aantal bereikte mensen is het feit dat activiteiten soms door meerdere kerken gezamenlijk worden georganiseerd. Veel kerken doen dit (zie figuur 3.9), waardoor de opgave van het aantal bereikte mensen per kerk leidt tot dubbeltellingen. In par. 3.6 wordt getracht deze althans gedeeltelijk te corrigeren. Het is echter niet precies bekend welke specifieke activiteiten samen met andere kerken worden georganiseerd.

Na het maken van het overzicht met alle kerken in Rotterdam zijn er twee onderzoeken uitgevoerd. Het eerste onderzoek onder alle kerken in Rotterdam is uitgevoerd met als doel de eerste twee onderzoeksvragen te beantwoorden: Wat is de omvang, het karakter en het bereik van christelijke kerken in Rotterdam en wat is de omvang, de aard en de kwaliteit van hun lokale maatschappelijke activiteiten? Vervolgens is in het tweede onderzoek een selectie van kerken benaderd met als doel het maatschappelijk rendement van de kerken in Rotterdam in kaart te brengen (de derde onderzoeksvraag).

Voor het onderzoek onder alle kerken ter beantwoording van de eerste twee onderzoeksvragen zijn in september 2007 alle 272 kerken benaderd met het verzoek een schriftelijke vragenlijst in te vullen over hun kerk en hun maatschappelijke activiteiten. De vragenlijst werd begeleid door een aanbevelingsbrief, opgesteld in vijf talen, namens vertegenwoordigers van kerkelijke koepelorganisaties en van de gemeentelijke overheid. Er zijn verschillende rappelrondes gehouden om te zorgen voor een zo hoog mogelijke respons. Anders-talige kerken is aangeboden om de enquête telefonisch in het Engels af te nemen. Allereerst is ter herinnering een e-mail gestuurd naar de benaderde kerken. Vervolgens is per post een herinneringsbrief gestuurd. Vanaf week 47 tot en met week 50 werd een telefonische rappelronde gehouden. Eerst werden alle grote rooms-katholieke parochies en gemeenten van de Protestantse Kerk in Nederland telefonisch benaderd, vervolgens de evangelische gemeenten en ten slotte de migrantenkerken. Uiteindelijk hebben 92 kerken de vragenlijst ingevuld waarmee de respons uitkomt op 34%. Het aantal diaconale organisaties en niet-kerkelijke organisaties is binnen deze respons te gering om ze als aparte groep te beschrijven. De migrantenkerken worden soms wel apart beschreven. Voor de organisatie Proxy zijn de juiste contactgegevens verzameld evenals een aantal basisgegevens, waarmee een databestand van de kerken is gemaakt. De ontvangen vragenlijsten zijn overgedragen aan het Kaski, dat de data ingevoerd en geanalyseerd heeft met gebruikmaking van het statistische programma SPSS. Redenen of belemmeringen die kerken aangaven om *niet* mee te werken aan het onderzoek, waren onder andere: gebrek aan tijd om de enquête in te vullen, de lengte van de enquête, weinig vertrouwen in het nut van het onderzoek, weinig vertrouwen in het feit dat aan de onderzoeksresultaten concrete maatregelen verbonden zullen worden,

weinig vertrouwen in de meerwaarde van dit onderzoek, kerken worden te vaak benaderd voor onderzoeken en interviews, de Nederlandse taal waarin de enquête was opgesteld en angst dat de gemeente op deze manier meer invloed op de kerken wil krijgen.

Een belangrijke vraag is of we de gegevens van deze 92 kerken mogen gebruiken voor een totaal beeld van alle (circa) 270 kerken in Rotterdam. Uit de respons blijkt dat de gegevens van de 92 kerken representatief zijn wat betreft grootte en herkomst (migrantenkerk of niet). Tevens blijken de verzamelde gegevens ook representatief wat betreft de kerkelijke achtergrond (rooms-katholiek, PKN, evangelisch en behoudend) en ligging in de stad (Centrum, Noord, Oost, Zuid en West). Zie voor een overzicht van de representativiteit van de gegevens Bijlage 2.

Daarnaast is het belangrijk om zicht te krijgen op de selectieve non-repons die samenhangt met de mate waarin kerken maatschappelijke activiteiten uitvoeren. Het kan zijn dat onder kerken met geen of weinig maatschappelijke activiteiten de animo voor deelname aan het onderzoek minder is geweest dan onder kerken met veel maatschappelijke activiteiten. Als hier sprake van is dan worden resultaten (bijvoorbeeld over het aantal mensen dat met maatschappelijke activiteiten wordt bereikt) overschat. Hoewel het niet kan worden gecontroleerd, vermoeden we dat deze selectieve non-respons gering is. Het eerste deel van de vragenlijst gaat over kenmerken die alle kerken eenvoudig kunnen invullen en in de aanschrijving van de kerken is geprobeerd ook minder actieve kerken te overtuigen van het nut van het invullen van de vragenlijst.

Niet uitgesloten kan worden dat kerken die veel maatschappelijke activiteiten verrichten oververtegenwoordigd zijn omdat respondenten eerder geneigd zijn mee te werken aan een enquête als ze er zelf goed uitkomen. Toch zijn wij van oordeel dat selectieve non-respons nauwelijks heeft plaatsgevonden en dat we derhalve op basis van de verzamelde gegevens een schatting mogen maken van bijvoorbeeld het aantal mensen dat door een maatschappelijke activiteit bereikt wordt.

Voor het onderzoek onder een selectie van kerken ter beantwoording van de derde onderzoeksvraag zijn in januari 2008 uit het adressenbestand van 272 kerken in Rotterdam 32 kerken (waaronder 2 diaconale organisaties) geselecteerd. Selectiecriteria waren de kerkelijke achtergrond, etnische achtergrond, ledenaantal en ligging in de stad.

De kerkleden zijn geïnterviewd met gebruikmaking van een registratieformulier dat voor de Maatschappelijk Rendement Monitor ontworpen is. Met dit registratieformulier worden de activiteiten van negen categorieën geïnterviewd (zie paragraaf 4.2 voor een beschrijving hiervan). Van elk activiteit is gevraagd door hoeveel vrijwilligers of betaalde medewerkers de activiteit wordt georganiseerd, hoeveel uur het deze mensen per week kost, en hoeveel weken per jaar de activiteit plaatsvindt. Als deze drie factoren met elkaar vermenigvuldigd

worden, kan uitgerekend worden hoeveel uren de kerken in totaal besteden aan het organiseren van de activiteiten.

Het kan zijn dat kerken gezamenlijk activiteiten organiseren. Bij de activiteiten die gezamenlijk georganiseerd worden, is alleen de inbreng van de betreffende kerk genoteerd zodat er geen dubbeltelling van het aantal vrijwilligers en uren plaatsvindt. Ook is bij schattingen door respondenten, om mogelijke overdrijving te voorkomen, de laagste schatting genoteerd.

De interviews zijn uitgevoerd door vijf personen. In januari is een interviewtraining aan hen gegeven om de kwaliteit van de interviews te waarborgen. Elk van de interviewers heeft leden van zes kerken geïnterviewd, twee interviewers hebben daarnaast nog een diaconale organisatie geïnterviewd. In week 4 hebben de kerken een uitnodiging ontvangen om mee te werken aan een eenmalig interview. Vervolgens is telefonisch contact opgenomen met de kerken om hun medewerking te vragen. Als een kerk besloot om niet mee te werken, werd daarvoor in de plaats een andere kerk uitgenodigd. Doordat dit een aantal keer gebeurde, liep het onderzoek vertraging op en konden de data later geanalyseerd worden dan aanvankelijk gepland was. In week 15 zijn de data overgedragen aan het Kaski, waar ze zijn ingevoerd en geanalyseerd.

Hierbij is gebruik gemaakt van de Maatschappelijk Rendement Monitor. Via dit programma wordt aan de uitvoering van de activiteiten een tarief gekoppeld. Er worden tarieven gebruikt uit de zorgsector, aangezien deze sector op een aantal punten overeenkomsten vertoont met de kerkelijke inzet. Voor deze sector bestaan tariefstellingen, vastgesteld door het College Tariefstelling Gezondheidszorg (CTG). Niet alle activiteiten hebben dezelfde maatschappelijke relevantie. Bij de gebruikte onderzoeksmethode worden een aantal criteria gehanteerd om te bepalen of en in welke mate een kerkelijke activiteit maatschappelijk relevant is. Dit wordt in de analyse meegenomen. Bijlage 3 bevat een toelichting voor wat betreft zowel de tariefstelling als de inschatting van de maatschappelijke relevantie van de activiteiten.

De verzamelde gegevens van één kerk en van één diaconale organisatie waren dusdanig onvolledig dat zij niet zijn meegenomen in de berekening van de resultaten. Daarmee vormt een groep van 30 kerken het uitgangspunt voor de berekening van het Maatschappelijk Rendement van de Rotterdamse kerken. Zij vormen een representatieve afspiegeling van alle kerken in Rotterdam wat betreft kerkelijke achtergrond, etnische achtergrond, ledenaantal en ligging in de stad. Zie voor een overzicht van de representativiteit van de gegevens Bijlage 2. Volledig betrouwbaar worden de resultaten wat betreft het Maatschappelijk Rendement ondanks de zorgvuldige selectie van de kerken overigens niet. Daarvoor is het aantal onderzochte kerken (30) te gering.

2. Christelijke kerken in Rotterdam

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk biedt inzicht in de diversiteit van christelijke kerken, hun aantal, ledenaantal, bezoekers, vrijwilligerskader, culturele achtergronden en de communicatie onder leden van verschillende afkomst.

2.2 Aantal kerken en leden

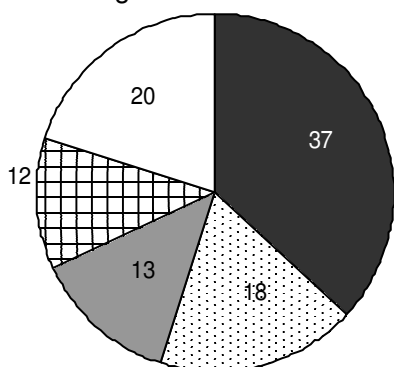
Zoals in het vorige hoofdstuk is gesteld, zijn er in Rotterdam ongeveer 270 kerken. Hieronder vallen ook aan kerken verbonden diaconale christelijke organisaties zoals Pastoraat Oude Wijken en niet-kerkelijke christelijke organisaties zoals Youth for Christ.

De grootste groep kerken typeren we als evangelisch (37%). Hieronder vallen bijvoorbeeld Evangelische en Pinkstergemeenten maar ook allerlei evangelische migrantenkerken. De PKN⁹ en Rooms Katholieke kerken vormen respectievelijk 18% en 12% van de Rotterdamse kerken. Een kleine groep van 13% noemen we behoudend. De resterende 20% van de kerken zijn moeilijk in te delen (achtergrond onduidelijk of oecumenisch).

Deze verdeling naar achtergrond is gebaseerd op het aantal *kerken* en niet op het aantal *leden*. Van het totale aantal *kerkleden* in Rotterdam is ongeveer 40% lid van de Rooms Katholieke Kerk, 35% van de Protestantse Kerk in Nederland, 10% van de behoudende kerken en 10% van de evangelische kerken. De rest van de kerkleden (ongeveer 5%) behoort tot de overige kerken.

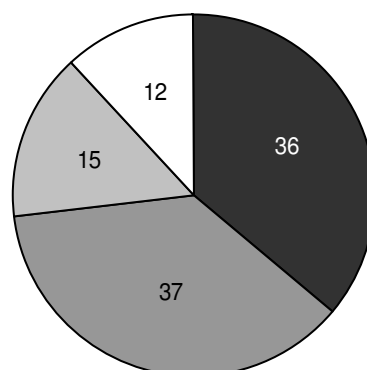
Figuur 2.1 Achtergrond kerken
(in %; n=272)

■ evangelisch ▨ PKN
■ behoudend □ katholiek
□ overig

Figuur 2.2 Ledenaantal kerken
(in %; n=156)

■ tot 100 ■ 100-500
■ 500-1500 □ 1500 of meer

⁹ Wijkgemeenten worden hierbij als aparte kerken beschouwd.

De kerken hebben gemiddeld bijna 900 leden (tabel 2.1)¹⁰. Er zijn veel kleine kerken: 36% heeft minder dan 100 leden, 37% tussen de 100 en 500 leden.

In dit onderzoek maken we gebruik van de opgave van het aantal kerkleden door de kerken zelf. Op basis van het gemiddelde aantal opgegeven leden per kerk schatten we het totale aantal kerkleden in Rotterdam tussen de 196 en 240 duizend (34-41% van de Rotterdamse bevolking). Van dit aantal is tussen de 80 en 95 duizend lid van de Rooms Katholieke Kerk en tussen de 70 en 85 duizend lid van de Protestantse Kerk in Nederland. Het aantal leden van zowel behoudende als evangelische kerken wordt geschat tussen de 20 en 25 duizend. Ongeveer 10 duizend leden behoren tot de overige kerken.

Aan de hand van gegevens van het CBS (2007) gaan we uit van een totaal aantal kerkleden van ong. 200.000, 35% van de bevolking van Rotterdam¹¹. Dit is in vergelijking met de opgave van het aantal leden door de kerken zelf in dit onderzoek aan de lage kant¹². Het percentage van het CBS geeft weer hoeveel mensen zich kerklid beschouwen terwijl in de administraties van de kerken ook mensen zitten die zich inmiddels zelf niet meer als lid beschouwen.

¹⁰ De diaconale kerkelijke christelijke organisaties en niet-kerkelijke christelijke organisaties laten we hierbij buiten beschouwing omdat zij vaak geen leden hebben.

¹¹ Volgens het CBS rekende in 2003 41,5% van de inwoners van het COROP-gebied Groot-Rijnmond zich tot een kerkelijke gezindte of levenbeschouwelijke groepering. De Islam is hier al uitgehaald maar andere niet-christelijke groeperingen vallen nog onder dit percentage. Daarnaast is het aannemelijk dat dit percentage in 2007 is gedaald en dat dit percentage in Rotterdam lager is dan het COROP-gebied Groot-Rijnmond. Op basis hiervan schatten we dat 35% van de inwoners van Rotterdam zich tot een christelijke geloofsge-meenschap rekent, wat neerkomt op ong. 200.000 Rotterdammers.

¹² Dit percentage is in vergelijking met de Omnibusenquête 2008 van het COS aan de hoge kant. Volgens deze enquête beschouwt 30% van de Rotterdammers zich als christelijk (was 32% in de Omnibusenquête 2007). De verschillen in het totaal aantal kerkleden komen voort uit het feit of men gebruik maakt van de ledenadministratie van de kerken zelf of dat men uitgaat van de zelfdefiniëring door de respondenten, en indien dit laatste het geval is, of men gebruik maakt van een eentrapsvraag of een tweetrapsvraag. Een tweetrapsvraag leidt tot lagere aantallen.

Tabel 2.1 Basisgegevens christelijke kerken in Rotterdam*

	<i>gemiddeld</i>	<i>schatting totaal aantal</i>		
		<i>ondergrens (N=250)</i>	<i>gemiddeld (N=272)</i>	<i>bovengrens (N=300)</i>
<i>Inwoners</i>	-	-	584.000	-
<i>Leden</i>	872	196.000	216.000	240.000
<i>regelmatige kerkgangers**</i>	206	46.500	51.000	56.500
<i>diensten per maand</i>	8,9	2.000	2.200	2.400
<i>vrijwilligers***</i>	88	22.000	24.000	26.500
<i>betaalde krachten</i>	1,8	450	490	540

* De christelijke niet-kerkelijke organisaties die ook aan het onderzoek hebben meegedaan, hebben vaak geen leden, diensten en kerkgangers. Zij worden dan ook niet meegenomen in de berekening van het gemiddelde (en de schatting van het totaal). De weergegeven aantallen zijn afrondingen: inwoners en leden op duizendtallen, kerkgangers en vrijwilligers op vijfhonderdtallen, diensten op honderdtallen en beroepskrachten op tientallen.

** Minimaal 1 keer per maand.

*** Inclusief koorleden zonder andere vrijwilligerstaken.

2.3 Kerkgangers en diensten¹³

De kerken in Rotterdam hebben samen ongeveer 50.000 regelmatige kerkgangers, oftewel ongeveer 200 per kerk (tabel 2.1). De regelmatige kerkgangers vormen bijna een kwart van het aantal leden (24%) en bijna 9% van de inwoners van Rotterdam. Het gaat hierbij om mensen die minimaal één keer per maand een dienst of viering bezoeken. Het aantal diensten per maand schatten we op ruim 2.000, gemiddeld 9 per kerk per maand.

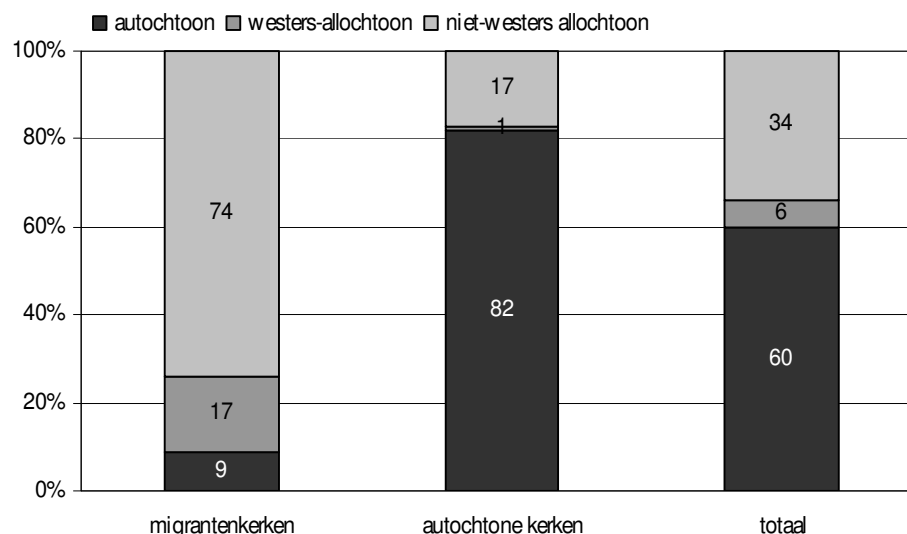
In de meeste kerken (81%) worden de diensten (hoofdzakelijk) in het Nederlands gehouden. Engels is in 14% van de kerken de belangrijkste taal waarin diensten worden gehouden. In de overige kerken (5%) worden de diensten in een andere taal gehouden (Spaans, Duits, Frans, Portugees etc.).

60% van de kerkgangers is autochtoon, 6% is westers allochtoon en 34% niet-westers allochtoon. Dit wijkt niet sterk af van de hele Rotterdamse bevolking waar 54% autochtoon, 10% westers allochtoon en 36% niet-westers allochtoon (CBS 2007). Onder de hele Rotterdamse bevolking vallen echter ook veel niet-christelijke allochtonen waardoor het aandeel allochtone kerkgangers (40%) hoog genoemd kan worden.

Vanzelfsprekend is het percentage allochtone kerkgangers in migrantenkerken aanzienlijk hoger: naar schatting is 74% niet-westers allochtoon en 17% westers allochtoon. In 'autochtone' kerken is 18% van kerkgangers allochtoon.

¹³ Diaconale kerkelijke christelijke organisaties en niet-kerkelijke christelijke organisaties hebben geen diensten en kerkgangers en laten we hier weer buiten beschouwing.

Figuur 2.3 Samenstelling kerkgangers naar culturele achtergrond (in %; n=79)

2.4 Vrijwilligers (en beroepskrachten en bestuur)

Aantallen

Gebaseerd op de opgaven van de christelijke kerken zelf zijn in Rotterdam naar schatting 25.000 kerkelijke vrijwilligers (tabel 2.1). Dit houdt in dat ruim 10% van de kerkleden in Rotterdam zich als vrijwilliger voor de kerk inzet.

Ruim 10% van de vrijwilligers is uitsluitend koorlid. Laat men deze koorleden buiten beschouwing dan komen we op ongeveer 20.000 kerkelijke vrijwilligers in Rotterdam.

Per kerk zijn er gemiddeld bijna twee (betaalde) beroepskrachten werkzaam; voor de hele stad Rotterdam zijn dat er ongeveer 500 (tabel 2.1). Ruim een kwart van kerken (27%) heeft geen beroepskracht.

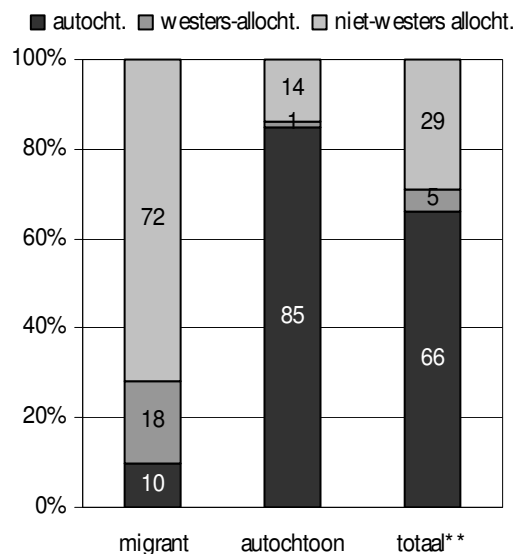
Culturele achtergrond

Eenderde van de kerkelijke vrijwilligers is van (met name niet-westers) allochtone afkomst. In besturen is dit aandeel vergelijkbaar (30%) maar onder de betaalde krachten is het percentage van allochtone afkomst lager (17%).

Geconcludeerd kan worden dat onder vrijwilligers en besturen (en onder kerkgangers) allochtonen niet ondervertegenwoordigd zijn. Van alle Rotterdammers is weliswaar 46% van allochtone afkomst maar daaronder vallen zeker ook vele niet-christelijke allochtonen. De ondervertegenwoordiging van allochtonen is er wel bij de betaalde krachten.

Vanzelfsprekend is het aandeel vrijwilligers, betaalde krachten en bestuur van allochtone afkomst in migrantenkerken hoger (respectievelijk 90%, 67% en 84%).

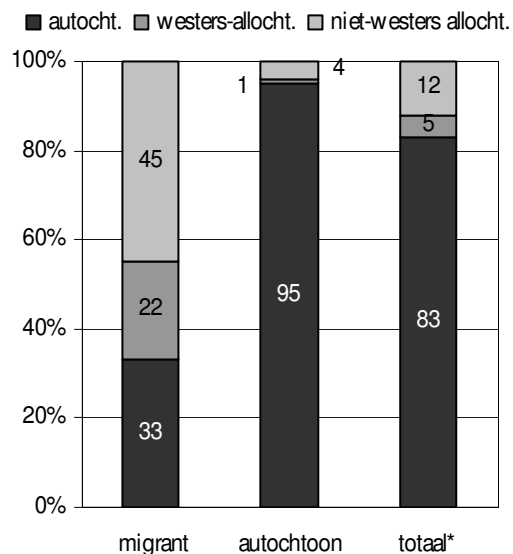
Figuur 2.4 Samenstelling vrijwilligers*
(in %; n=85)

* Inclusief vrijwilligers die uitsluitend koorlid zijn

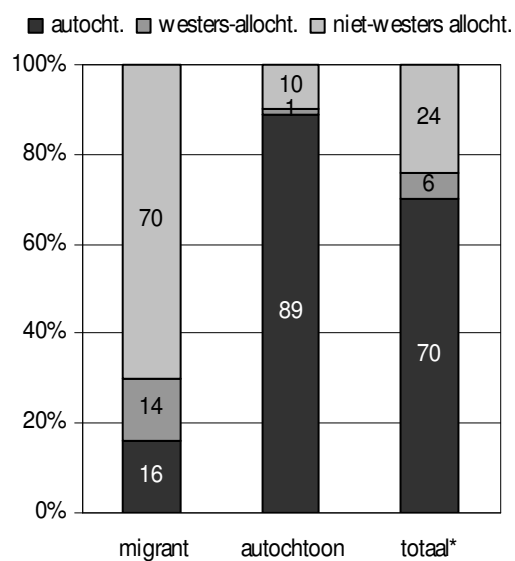
** Inclusief diaconale en niet-kerkelijke organisaties.

Figuur 2.5 Samenstelling betaalde krachten
(in %; n=64)

* Inclusief diaconale en niet-kerkelijke organisaties.

Figuur 2.6 Samenstelling bestuur (in %; n=90)

* Inclusief diaconale en niet-kerkelijke organisaties.

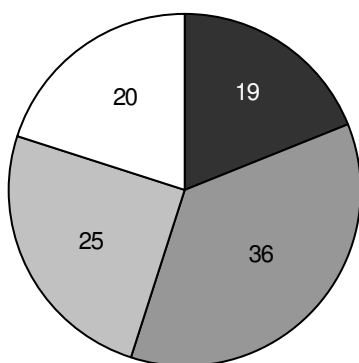
Overige achtergrondkenmerken vrijwilligers¹⁴

Bijna 60% van de vrijwilligers is vrouw en 45% is vijftig jaar of ouder. Ter vergelijking, van alle inwoners van Rotterdam (van 18 jaar en ouder), is 52% vrouw en 39% vijftig jaar of ouder (CBS 2007).

Iets meer dan een vijfde van de vrijwilligers heeft een laag opleidingsniveau (hoogstens lagere school of lager beroepsonderwijs). Voor de bevolking van Rotterdam (van 15-65 jaar) ligt dit percentage hoger: 39% (CBS 2007). Het percentage hoger opgeleiden onder de vrijwilligers (24%) wijkt nauwelijks af van heel Rotterdam (25%). Hieruit concluderen we dat er in verhouding weinig vrijwilligers een lage en veel vrijwilligers een middelbare (mbo) opleiding hebben.

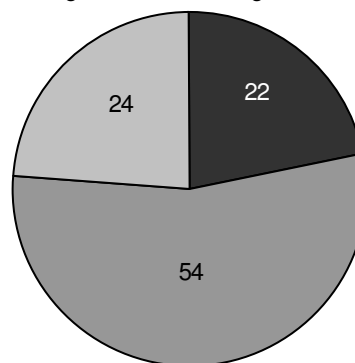
Figuur 2.7 Leeftijd vrijwilligers
(in %; n=87)

■ tot 30 ■ 30-50 ■ 50-65 □ 65 e.o.

Figuur 2.8 Opleiding vrijwilligers
(in %; n=86)

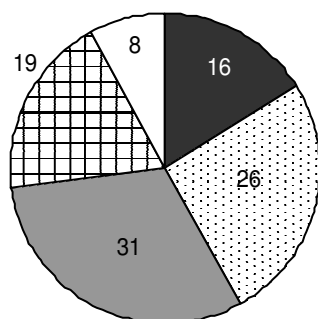
■ laag ■ midden □ hoog

Veel vrijwilligers zetten zich acht uur of meer per maand in voor hun kerk (58%). Een kleine groep is zelfs bijna wekelijks acht uur actief voor hun kerk (8% zet zich 32 uur of meer per maand in).

Figuur 2.9 Uren per maand (in %; n=80)

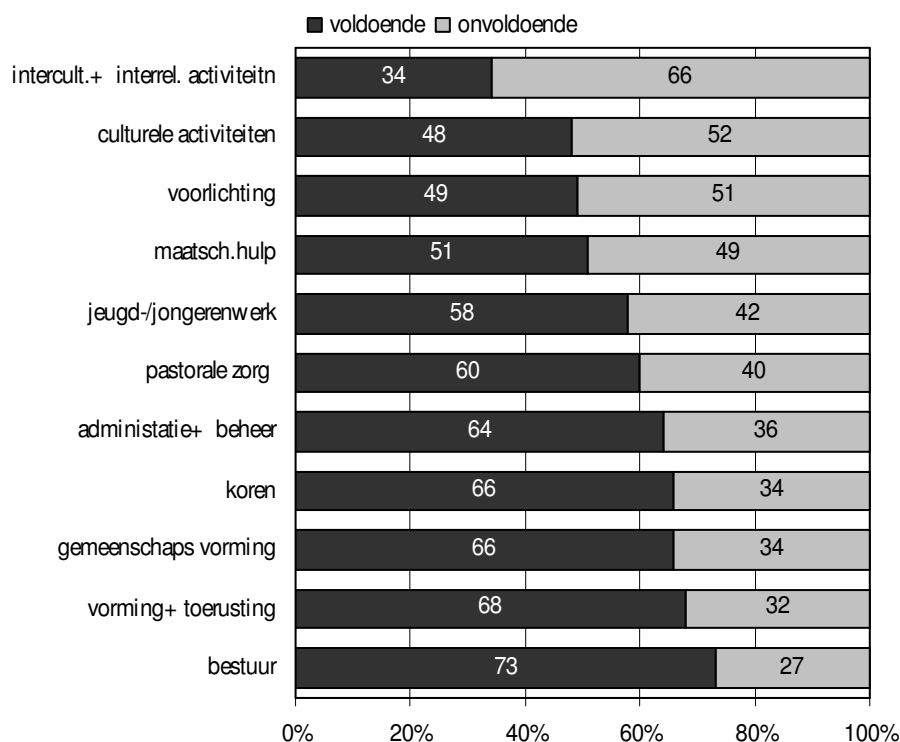
■ tot 4 uur ■ 4-8 uur
■ 8-16 uur ■ 16-32 uur
□ 32 uur of meer

¹⁴ Inclusief koorleden die geen andere taken hebben in het kerkelijke vrijwilligerswerk. Geen significante verschillen tussen migranten- en autochtone kerken.

Aan de kerken is gevraagd of zij voldoende vrijwilligers hebben en wel gespecificeerd naar verschillende gebieden. Vooral op het gebied van interculturele en interreligieuze activiteiten zeggen veel kerken (66%) een tekort aan vrijwilligers te hebben. Bij culturele activiteiten, voorlichtingsactiviteiten en maatschappelijke hulpverlening geeft ongeveer de helft van de kerken niet genoeg vrijwilligers te hebben. In het bestuur komen vrijwilligerstekorten het minst vaak voor (bij 27% van de kerken).

Figuur 2.10 Voldoende vrijwilligers (in %; n=69-86)

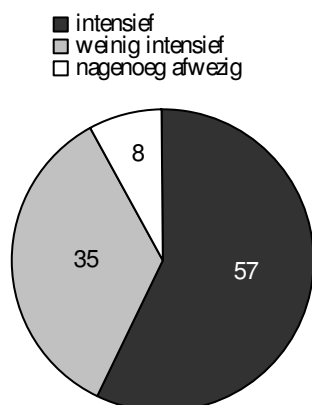

2.5 Interculturele samenwerking

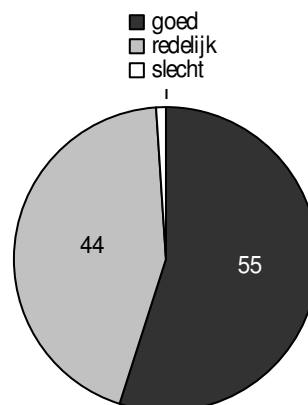
De meeste kerken (ongeveer driekwart) hebben mensen van verschillende culturele (lees: etnische) achtergrond in hun geloofsgemeenschap. Bijna een kwart van de Rotterdamse kerken geeft aan dat er overwegend maar één cultuur onder de leden aanwezig is. De volgende resultaten gaan alleen over de kerken waar meerdere culturen aanwezig zijn.

In veel van deze kerken is de communicatie tussen verschillende culturen intensief (57%) en ook vaak goed (55%). Geen en slechte communicatie komt zelden voor.

Figuur 2.11 Communicatie verschillende culturen (in %; n=61)

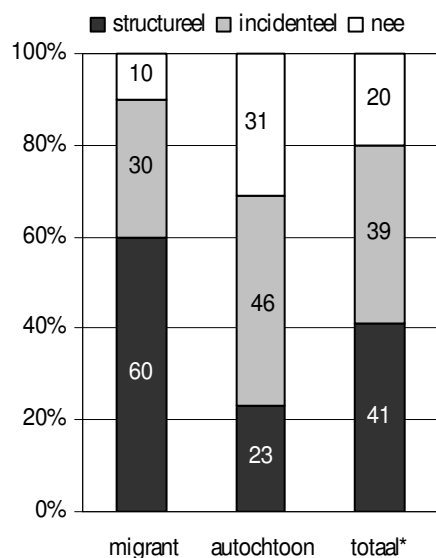
Figuur 2.12 Kwaliteit communicatie verschillende culturen (in %; n=64)

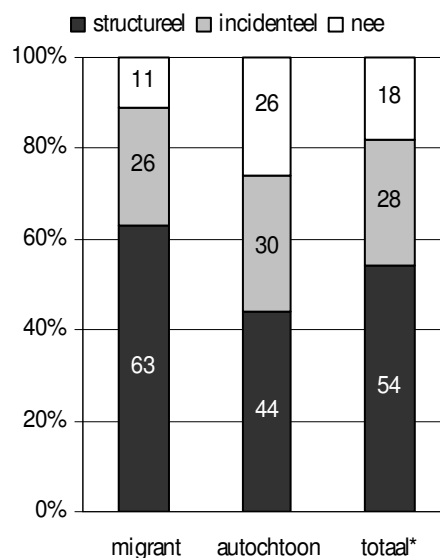
Ruim de helft van de kerken (54%) heeft structureel activiteiten ter bevordering van de samenwerking tussen groepen met een verschillende culturele achtergrond. De andere kerken doen dit incidenteel (28%) of niet (18%). In het beleid wordt minder vaak aandacht besteed aan deze samenwerking (41% structureel, 39% incidenteel en 20% niet).

Opvallend is dat zowel wat betreft beleid als het organiseren van activiteiten, migrantenkerken actiever zijn in het bevorderen van samenwerking tussen verschillende kerken dan de autochtone kerken.

Figuur 2.13 Beleid bevorderen samenwerking (in %; n=69)

Figuur 2.14 Activiteiten bevorderen samenwerking (in %; n=72)

* Inclusief diaconale en niet-kerkelijke organisaties.

2.6 Conclusies

Dit hoofdstuk beoogde inzicht te geven in de diversiteit van christelijke kerken, hun aantal, ledenaantal, bezoekers, vrijwilligerskader, culturele achtergronden en de communicatie tussen leden van verschillende afkomst. De informatie dient als basis van het volgende hoofdstuk waarin de maatschappelijke activiteiten van de Rotterdamse kerken centraal staan.

Uit het onderzoek blijkt dat in Rotterdam ruim 270 kerken zijn met ong. 200.000 leden waarvan 50.000 regelmatige kerkgangers die 2.200 maandelijkse kerkdiensten bezoeken. De grootste groep kerken wordt gevormd door evangelische gemeenten (36%), gevolgd door de PKN (18%), de Rooms Katholieke Kerk (13%), behoudende kerken (12%) en door een groep van oecumenische kerken of anders (20%). Deze kerken verbinden mensen met elkaar, in gemeenschappen die variëren van minder dan 100 leden, 100 tot 500 en meer dan 500 leden.

Naast de hoge variëteit aan christelijke denominaties kennen de Rotterdamse kerken een grote diversiteit aan leden met verschillende etnische achtergronden. Ze zijn samengesteld uit 60% autochtonen, 6% westerse allochtonen en 34% niet-westerse allochtonen. De deelname van niet-westerse allochtonen aan kerken is hoog als men het vergelijkt met gegevens over de samenstelling van de bevolking van de stad. In Rotterdam is 36% van de inwoners niet-westers allochtoon, daarvan is een groot aantal moslim, namelijk 43%, 10% hindoe en 2,9% anders gelovig. Kerken, in het bijzonder migrantenkerken, spelen een belangrijke rol voor niet-westerse christelijke migranten en zijn in staat deze groep te bereiken. Verder spelen migranten een grote rol in de kerkvorming want westerse en niet-westerse migranten vormen 40% van het totale aantal leden.

Migranten en autochtone christenen ontmoeten elkaar binnen de eigen kerken door lidmaatschap: 9% van de leden van migrantenkerken zijn autochtonen en 18% van de leden van autochtone kerken zijn allochtonen. 75% van de kerken worden bezocht door leden met diverse achtergronden. Kerken zijn gemeenschappen waar mensen met verschillende culturele achtergronden en interpretaties van het christendom elkaar ontmoeten. Dit gegeven wordt bevestigd door de waarde die kerken hechten aan de interculturele communicatie. Tussen de 61 en 72 kerken besteden veel aandacht aan de interculturele communicatie en de helft kenmerkt deze als intensief en goed. Migrantengroepen schenken zowel in het beleid als in de praktijk meer aandacht aan de bevordering van samenwerking tussen de leden met verschillende afkomst dan autochtone kerken. Dit gegeven kan niet alleen verklaard worden vanuit de deelname van de 9% autochtonen in migrantenkerken maar ook vanuit de diversiteit van migranten binnen één kerk. Met name migrantenkerken die zijn georganiseerd rondom één taal bieden onderdak aan meer dan 20 nationaliteiten uit verschillende werelddelen, zoals in de Engels-, Frans- of Spaansspre-

kende kerken. De grotere aandacht voor samenwerking bij migrantenkerken is wellicht ook een reactie op de verharde taal met betrekking tot integratie of assimilatie, zowel in de politiek als in de maatschappij.

De taal speelt ook een belangrijke rol in de diensten of religieuze vieringen. Een overgrote meerderheid van kerken houdt diensten in het Nederlands (81%), gevolgd door diensten in andere talen, zoals Engels, Spaans, Frans, Portugees. Recent onderzoek in Rotterdam toonde aan dat in de 110 tot 140 migrantenkerken 35 talen naast het Nederlands worden gebruikt. Hun leden komen uit ruim 150 landen (Calvert 2007).

Het cijfermateriaal geeft verder inzicht in de samenstelling van de organisatie en leiding van de Rotterdamse kerken, d.w.z. vrijwilligers, beroepskrachten en bestuur. Uit de gegevens blijkt dat de kerken kunnen rekenen op 10% vrijwilligers onder hun leden, met een totaal van 25.000 vrijwilligers, dat komt op 90 per kerk. De meerderheid, 60%, is vrouw. In het onderzoek wordt een onderscheid gemaakt met koorleden, want in andere onderzoeken worden die niet tot de vrijwilligers gerekend. Zonder deze groep koorleden wordt het aantal vrijwilligers 24.000. Koorleden zijn echter wel betrokken bij allerlei activiteiten die variëren van optredens in andere kerken tot bij culturele of multiculturele manifestaties. Ze treden ook op in de gevangenis en in zorginstellingen. Bovendien bieden ze structureel ruimte voor ontmoeting van leden en in veel gevallen zorgen ze voor de overlevering van het culturele erfgoed, zowel dat van Nederland als dat van de landen van herkomst van de leden.

Het aantal vrijwilligers lijkt hoog (10%) in vergelijking met inschattingen uit andere onderzoeken. Het Centrum van Onderzoek en Statistiek, gemeente Rotterdam, gaat uit van 8% vrijwilligers onder de kerkleden. Wellicht ligt het verschil in de deelname van vrijwilligers van buiten Rotterdam die niet worden meegeteld in het genoemde onderzoek¹⁵.

In het oog springt dat, wat de achtergronden van vrijwilligers betreft, allochtonen eenderde van de vrijwilligers uitmaken (ongeveer 8.000). Van deze allochtone vrijwilligers is 90% actief in de migrantenkerken en 10% in de autochtone kerken. Autochtone christenen vormen tweederde van de vrijwilligers, 85% van deze vrijwilligers is actief in de autochtone kerken en 15% in de migrantenkerken. Op dit punt wordt duidelijk dat vrijwilligerswerk, zowel in de organisatie als in de uitvoering een domein is waarop autochtone en allochtone christenen met elkaar samenwerken.

Informatie over leeftijd van vrijwilligers is verzameld bij 87 kerken. Uit deze gegevens blijkt dat de groep van 30 tot 50 jaar het grootst is (36%) gevolgd door de groep van 50 tot 65 (25%), de groep van 60 en ouder (20%) en als laatste de groep van mensen onder de 30 jaar (19%). Dat kan betekenen dat

¹⁵ De Graaf (2008).

de vrijwilligersgroepen een redelijk goede verdeling hebben onder leeftijdsgroepen en dat ze niet bedreigd worden door een grote mate van vergrijzing. Verder leverden 86 kerken gegevens over het opleidingsniveau van vrijwilligers. De groep van hoogopgeleiden weerspiegelt de samenstelling van de Rotterdamse bevolking en het aantal kerkelijke vrijwilligers met een lage opleiding is gering. Kerkelijk vrijwilligerswerk trekt een grote groep van mensen met een MBO-opleiding, ze maken de helft van alle vrijwilligers uit. Deze gegevens komen overeen met eerdere onderzoeken die vaststellen dat vrijwilligerswerk vaker wordt verricht door mensen met een gemiddelde of hogere opleiding (Bernts 1997; De Hart 2002: 69).

Opvallend is dat een vrij grote groep vrijwilligers (20%) zich inzet gedurende 16 tot 32 uur per maand. De grote meerderheid (31%) bevindt zich in de groep die 8 tot 16 uur vrijwilligerswerk per maand verricht.

De meeste kerken geven aan dat er meer vrijwilligers nodig zijn vooral voor activiteiten gerelateerd aan het interculturele en interreligieuze werk. Andere activiteiten waar ze een tekort aan vrijwilligers signaleren zijn culturele activiteiten, voorlichting, maatschappelijke hulp, jongerenwerk en pastorale zorg. In mindere mate is er vraag naar vrijwilligers voor administratie en beheer, koren, gemeenschapsvorming, vorming en toerusting, en het bestuur.

De inventarisatie verschaft inzicht in de samenstelling van de beroepskrachten: 17% van het totaal van de betaalde krachten zijn allochtonen; autochtone kerken hebben 5% allochtonen in dienst en migrantenkerken 45% autochtonen. Het hoge aantal autochtone betaalde krachten in migrantenkerken is opvallend als we ervan uitgaan dat veel migrantenkerken zijn opgericht door de migranten zelf.

De samenstelling van de kerkbesturen is wel representatief voor het totaal van allochtonenvrijwilligers, namelijk 30%. Allochtonen maken 11% uit van de bestuurders van autochtone kerken en autochtonen 16% van de bestuurders van allochtone kerken.

Dit hoofdstuk biedt antwoord op de eerste onderzoeksvraag: wat is de omvang, het karakter en het bereik van christelijke kerken in Rotterdam? Uit de gerapporteerde gegevens kunnen we ook al een indicatie geven voor het antwoord op de vraag naar de maatschappelijke rol van de Rotterdamse kerken, en met name op hun bijdrage aan sociale cohesie. In de introductie hebben we sociale cohesie gedefinieerd als de binding van of relatie tussen groepen in de buurt en de stad, die tot stand komt door activiteiten die gericht zijn op de opbouw van de samenleving (De Hart 2002). Zo gezien dragen kerken bij aan sociale cohesie door gemeenschappen op te bouwen en sociale netwerken te creëren voor mensen uit verschillende leeftijdsgroepen, culturen en landen van herkomst. Ongeveer driekwart van de kerken is in cultureel opzicht gemengd en een groot deel van deze kerken voert activiteiten uit om de samenwerking tussen mensen met diverse culturele achtergronden te bevorderen (54%) en heeft beleid op dit gebied (41%). Opmerkelijk is dat

migrantenkerken op deze terreinen actiever zijn dan autochtone kerken. Of de christelijke kerken ook bijdragen aan de opbouw van de samenleving buiten de eigen gemeenschappen zal moeten blijken uit het volgende hoofdstuk waarin de maatschappelijke activiteiten van christelijke kerken nader worden onderzocht. Het is echter verantwoord vast te stellen dat de kerken zelf een substantieel deel (35%) uitmaken van de samenleving; m.a.w. men kan kerk en samenleving niet tegenover elkaar plaatsen.

3. Maatschappelijke activiteiten

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geven we de resultaten weer van het onderzoek naar de bijdragen van kerken aan de sociale cohesie aan de hand van hun pastorale en maatschappelijke activiteiten in Rotterdam.

Maatschappelijke activiteiten komen voort uit sociaal engagement en richten zich op hulpverlening, sociale cohesie en maatschappelijke integratie. Maatschappelijke en binnenkerkelijke activiteiten worden hier onderscheiden, al is de grens vloeïend. Zo valt pastoraal huisbezoek niet onder maatschappelijke activiteiten, maar als binnen pastorale contacten iemand geholpen wordt met het zoeken naar woonruimte wel. En zo valt het geven van eerste communie-voorbereiding niet, maar het houden van een kinderkamp wel onder maatschappelijke activiteiten¹⁶.

In het onderzoek zijn de maatschappelijke activiteiten van kerken ingedeeld in acht hoofdcategorieën:

1. Pastorale zorg;
2. Maatschappelijke zorg en hulpverlening;
3. Vorming;
4. Jeugd- en jongerenwerk;
5. Religie- en cultuur;
6. Gemeenschapsvormende en recreatieve activiteiten;
7. Interculturele en interreligieuze activiteiten;
8. Maatschappelijke voorlichting.

Alle 92 kerken hebben de vragen beantwoord over de hoofdcategorieën. Deze categorieën worden in paragraaf 3.3 in bovenstaande volgorde weergegeven met onder iedere hoofdcategorie allerlei activiteiten.

Vervolgens wordt van iedere activiteit weergegeven welk percentage van de kerken in Rotterdam deze activiteit verricht en hoeveel mensen daar gemiddeld per kerk in een jaar mee worden bereikt. Deze weergave wordt gevolgd door paragraaf 3.2.9 waarin we de verschillende activiteiten tot de hoofdcategorieën voor heel Rotterdam totaliseren¹⁷. De laatste paragraaf van dit hoofd-

¹⁶ Hiermee onderscheidt dit onderzoek zich van de Vrijetijdsomnibus die tweejaarlijks wordt gehouden door het COS Rotterdam. Het COS verzamelt onder andere gegevens over het vrijwilligerswerk dat in het kader van kerken wordt verricht. In dit onderzoek kan geen onderscheid worden gemaakt tussen binnenkerkelijke activiteiten (bijvoorbeeld meewerken aan een viering) en maatschappelijke activiteiten van vrijwilligers in het kader van kerken (bijvoorbeeld: ziekenbezoek). In onderhavig onderzoek zullen we ons uitsluitend richten op vrijwilligersactiviteiten die als maatschappelijk zijn te typeren.

¹⁷ Per activiteit wordt het totale aantal bereikte mensen in Rotterdam *niet* weergegeven. Het aantal deelnemende kerken bij bepaalde activiteiten is soms gering waardoor geen

stuk geeft weer in welke mate kerken samenwerken (o.a. bij de activiteiten) met instellingen en andere kerken en of zij voldoende erkenning krijgen voor hun inspanningen (o.a. van de burgerlijke gemeente).

3.2 **Achtergrond**

Christenen worden vanuit hun geloof aangemoedigd om gemeenschappen te vormen en een actieve rol te spelen op allerlei maatschappelijke terreinen en in het bijzonder om steun te bieden aan kwetsbare mensen en groepen. De aandacht die christenen geven aan sociale nood en hun inzet voor het welzijn van mensen gaat terug tot de joodse tradities, de leer van Jezus, de ervaring en interpretaties van de eerste christenen. De joodse traditie kent een rijke traditie van aanmoediging van inzet voor medemensen zoals het aanklaarten van de oorzaken van armoede of sociale onrechtvaardigheid. Daarvan getuigen de boeken van de profeten Amos en Hosea. Volgens de evangelisten laat Jezus zelf zijn verkondiging samengaan met daden van rechtvaardigheid en formuleert het geloof als aandacht voor God en voor de medemens. In de passage die bekend staat als *werken van de barmhartigheid* (Matteüs 25) ziet hij de nood van o.a. hongerigen, vreemdelingen, zieken en gevangenen als een manier om God te ontmoeten. De eerste christenen hielden zijn boodschap vast en introduceerden het ambt van de diaken (van het Griekse woord voor dienen) om zich, uit naastenliefde, in te zetten voor de nood van de leden van de eerste gemeenschappen: de weduwen, armen en wezen. Diaconie werd vervolgens het kenmerk en het uitgangspunt voor de opbouw van de gemeente. In de loop van de geschiedenis heeft de kerkelijke hulp verschillende vormen aangenomen.

Met de industriële revolutie veranderde de diaconie op een ingrijpende manier. Verhuizing van het platteland naar de stad, armoede, gebrek aan bescherming voor de arbeiders of behoeften aan contacten met andere bewoners vormden toen een nieuwe context van de diaconie (Meijering 2007). De Rooms Katholieke Kerk ontwikkelde vanaf het einde van de XIX eeuw (Leo XIII, encycliek *Rerum Novarum* 1891) een sociale leer die zich richtte op de rechten van arbeiders, de economie en de ontwikkelingen wereldwijd. Deze lijn werd recentelijk bevestigd door de verklaring van *charitas* als een basiselement van de kerk (Benedictus XVI, encycliek *Deus caritas est* 2005: 20). In Nederland ontwikkelden protestantse Kerken vanaf 1891 een christelijke sociale leer. In dat jaar organiseerde Abraham Kuyper het eerste Sociaal Congres, waaruit een christelijk-sociale (vak)beweging (o.a. het CNV) ontstond met als doel de positie van de arbeider te verbeteren. Deze leer vond navolging in de congressen van 1919, 1953, 1991 en in de jaarlijkse congressen die vanaf het jaar 2000 door de Stichting Christelijk Sociaal Congres worden georganiseerd.

betrouwbare schatting gegeven kan worden van het aantal bereikte mensen. Wel wordt het aantal bereikte mensen per hoofdcategorie weergegeven, dus een optelsom van de aantallen mensen die door de daaronder vallende activiteiten worden bereikt.

Verder is in Nederland het kerkelijke werk onder arbeiders later veranderd in een oecumenische activiteit die nu bekend staat als bedrijfapostolaat, arbeidspastoraat of industriepastoraat, gecoördineerd door de Dienst Industriële Samenleving vanwege de Kerk, DISK¹⁸. Met het oog op de hulpverlening hebben de kerken een diaconale infrastructuur opgericht. Er werden Parochiale Caritas Instellingen (PCI), diaconale werkgroepen in gemeenten opgericht en er kwamen verschillende vormen voor interkerkelijke samenwerking, bezoek aan zieke mensen, mensen in detentiecentra en voor opbouwwerk in oude wijken, zoals het Rotterdamse Christelijk Sociaal Netwerk. Met de oecumenische werkgroep 'De arme kant van Nederland' en 'Economie, Vrouwen en Armoede', richten kerken zich op maatschappelijke vragen rondom armoede, sociale rechtvaardigheid en verbetering van de positie van de vrouwen. Orthodoxe kerken uit Oost-Europa, het Middellandse Zeegebied en het Midden Oosten zetten zich hier in Nederland in voor de zorg en begeleiding van vluchtelingen. Migrantenkerken zijn betrokken bij het multiculturele pastoraat en verlenen sociale hulp aan oud- en nieuwkomers en bieden een oriëntatie op de samenleving. Evangelische geloofsgemeenschappen zijn actief in jongerenwerk en drugspreventie.

De zorg voor sociale nood is aanwezig in de kerken. Met H. Noordegraaf kunnen we vaststellen: “binnen elke hoofdstroming wordt de verantwoordelijkheid van kerken en christenen voor het lenigen van sociaal-maatschappelijke nood erkend” (2004: 111). Volgens hem wordt het diaconale werk van de kerken tegenwoordig beïnvloed door twee maatschappelijke ontwikkelingen. De eerste betreft de veranderingen in de verzorgingsstaat en het delegeren van de verantwoordelijkheid aan het individu. En de tweede betreft de toeneemende pluriformiteit van de samenleving die tot stand komt door de individualisering en de immigratie. Naast die twee ontwikkelingen bepalen de ontkerkelijkheid en vergrijzing binnen de kerken het huidige beleid en toekomstverwachtingen van de diaconie.

¹⁸ Voor een uitgebreide informatie over diaconie verwijzen we naar volgende studies: De Koek 1984, Crijns et al. 2004, Turre 2000, Noordegraaf 2000, 2007, Castillo Guerra et al. 2007.

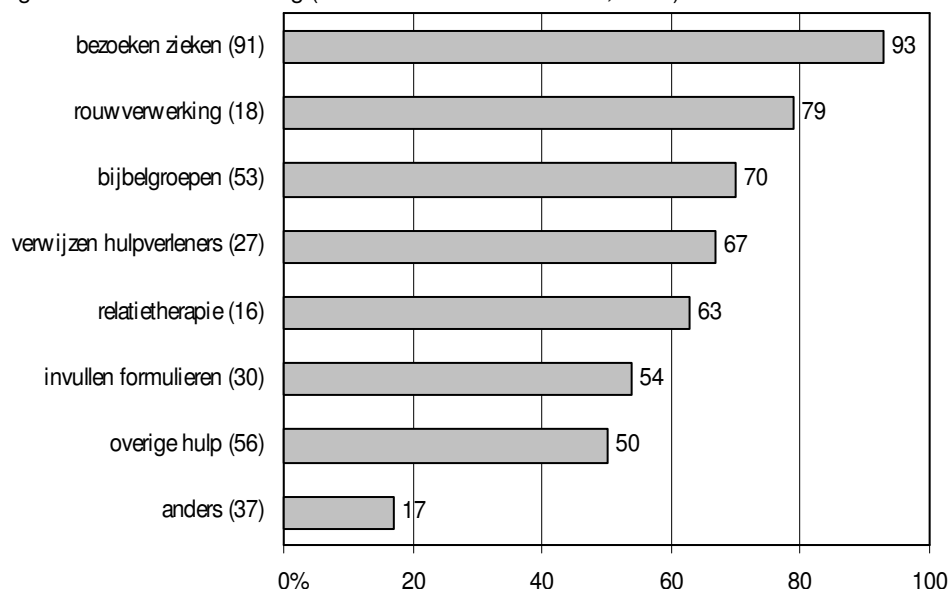
3.3 Maatschappelijke activiteiten per hoofdcategorie

3.3.1 Pastorale zorg

Bij pastorale zorg gaat het om specifieke en vooral psychosociale zorg. Het betreft de volgende activiteiten: bezoeken van zieken, gehandicapten, ouderen, enz.; rouwverwerking; bijbelgroepen met reflectie op eigen problemen; hulp bij verwijzen naar andere hulpverleners; relatietherapie/begeleiding; hulp bij formulieren invullen; en overige hulp en bijstand aan eigen leden.

In het overgrote deel van de kerken wordt veel aandacht besteed aan deze activiteiten. Uit de tabel blijkt dat vooral het bezoeken van zieken en hulp bij rouwverwerking in veel kerken gedaan wordt. Met pastorale zorg en diaconale dienstverlening worden allerlei doelgroepen bereikt, zoals blijkt uit de activiteiten.

Figuur 3.1 Pastorale zorg (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

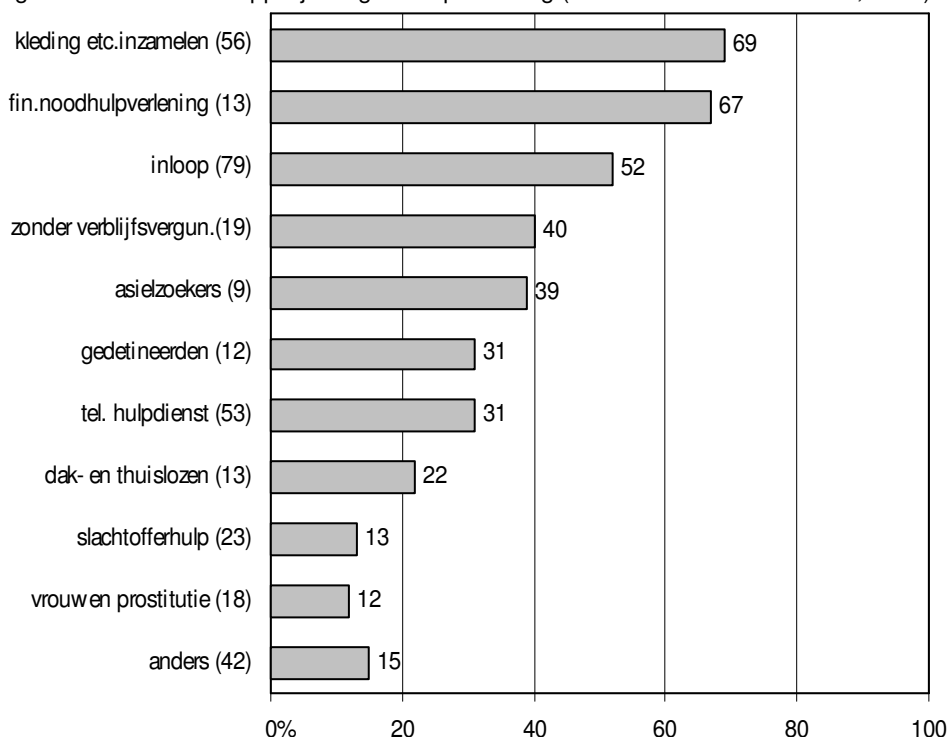
* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat gemiddeld per kerk is bereikt (alleen de kerken die een dergelijke activiteit organiseren). Het gaat hierbij om een periode van een jaar (tussen augustus 2006 en juli 2007).

3.3.2 Maatschappelijke zorg en hulpverlening

Bij maatschappelijke zorg en hulpverlening moet gedacht worden aan: kleding, voedselbank en goederen inzamelen en/of distribueren; financiële noodhulp; inloopochtend/middag; hulp aan mensen zonder verblijfsvergunning; hulp en opvang asielzoekers; hulp aan gedetineerden; telefonische hulpdienst; hulp en opvang dak- en thuislozen, drugsverslaafden¹⁹; slachtofferhulp; en hulp aan vrouwen in de prostitutie.

De twee activiteiten die het meest genoemd worden zijn het inzamelen van goederen en financiële noodhulp. In een open enquêtevraag werd geïnventariseerd welke maatschappelijke activiteit van zijn/haar kerk de respondent eruit vond springen wat betreft kwaliteit en/of aantal bereikte mensen. Hierbij werd het inzamelen van goederen ook het meest aangegeven. De tweede activiteit die genoemd wordt is het opvangen van mensen die om welke reden dan ook geïsoleerd zijn en het organiseren van inloophuizen. Kennelijk vinden de betrokken kerken het erg belangrijk dat er op deze manieren hulp geboden wordt. De doelgroepen die via maatschappelijke zorg en hulpverlening bereikt worden zijn heel divers maar over het algemeen kan gezegd worden dat er mensen mee bereikt worden die op een of andere manier in nood zijn.

Figuur 3.2 Maatschappelijk zorg en hulpverlening (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat gemiddeld per kerk is bereikt (alleen de kerken die een dergelijke activiteit organiseren). Het gaat hierbij om een periode van een jaar (tussen augustus 2006 en juli 2007).

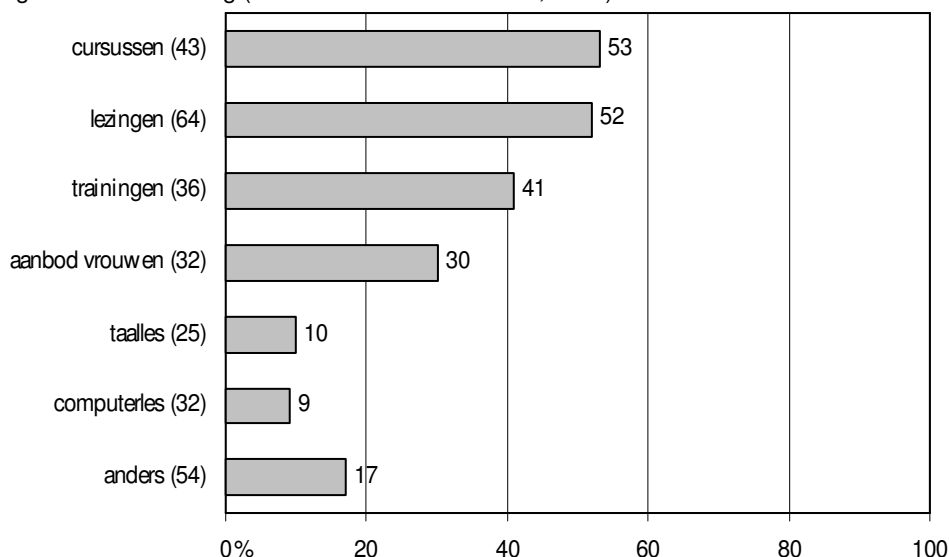
¹⁹ De Victory Outreach is op dit terrein bijzonder actief. In 2007 had deze kerk 81 mensen in intensieve begeleiding (Mendeszoon 2007).

3.3.3 Vorming

Onder vorming vallen allerlei vormen van onderwijs, training en voorlichting. Dit onderwijs kan gaan over religieuze thema's, maar ook over allerlei maatschappelijke of praktische thema's. Activiteiten die met vorming te maken hebben zijn cursussen; lezingen; trainingen; speciaal aanbod voor vrouwen; taalles; en computerles.

Over het algemeen krijgt deze categorie minder aandacht van de kerken dan de eerste twee categorieën. Toch zegt de helft van de kerken cursussen en lezingen te verzorgen, waarmee per kerk gemiddeld zo'n vijftig mensen bereikt worden. Met deze activiteit worden vooral volwassen kerkleden bereikt, als ook niet-kerkleden die naar lezingen en trainingen komen. Bij taalles worden met name migranten bereikt en via het aanbod voor vrouwen richt men zich op deze specifieke doelgroep.

Figuur 3.3 Vorming (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

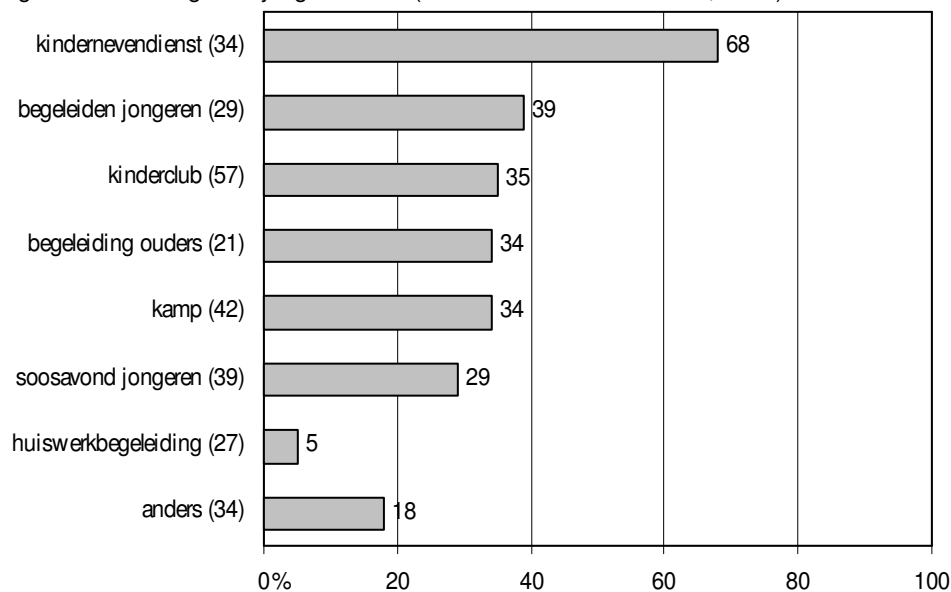
* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat gemiddeld per kerk is bereikt (alleen de kerken die een dergelijke activiteit organiseren). Het gaat hierbij om een periode van een jaar (tussen augustus 2006 en juli 2007).

3.3.4 Jeugd- en jongerenwerk

Jeugdwerk betreft al het werk onder jongeren tot 25 jaar. Onder jeugdwerk vallen diensten voor kinderen die geheel of gedeeltelijk parallel lopen aan diensten voor volwassenen (kindernevendiensten); begeleiden van jongeren; kinderclub; begeleiding/advies ouders; kamp voor kinderen, jongeren; soosavond jongeren; en huiswerkbegeleiding.

Bij de open vraag welke activiteit eruit springt qua kwaliteit en/of aantal bereikte mensen, werd 'jeugdwerk' op de derde plaats genoemd (door acht kerken). Zoals blijkt uit Figuur 3.4 springt de kindernevendienst eruit als meest voorkomende activiteit.

Figuur 3.4 Jeugd- en jongerenwerk (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

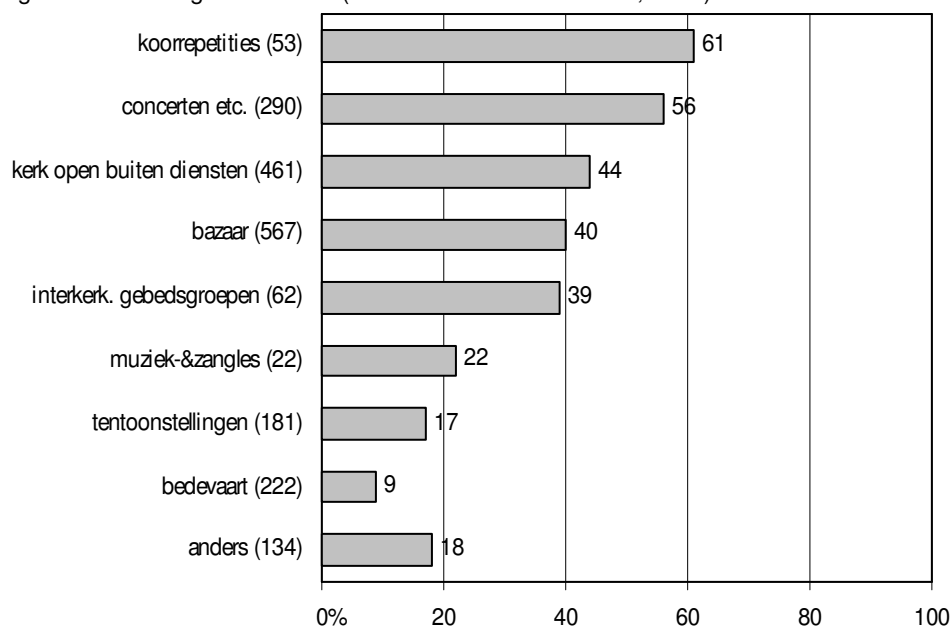

* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat gemiddeld per kerk is bereikt (alleen de kerken die een dergelijke activiteit organiseren). Het gaat hierbij om een periode van een jaar (tussen augustus 2006 en juli 2007).

3.3.5 Religie en cultuur

Circa 35% van de kerken organiseert culturele en religieuze activiteiten. Dit zijn activiteiten waarmee door hun open karakter gemiddeld veel mensen bereikt worden, zowel kerkelijk als niet-kerkelijk. Voorbeelden zijn: koorrepetities; organiseren of faciliteren van concerten, muziektfestivals, conferenties; openstellen kerkgebouw buiten de diensten; bazaar organiseren; bijeenkomsten van interkerkelijke gebedsgroepen; muziekles, zangles; organiseren of faciliteren van tentoonstellingen; en bedevaart.

Figuur 3.5 Religie en cultuur (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

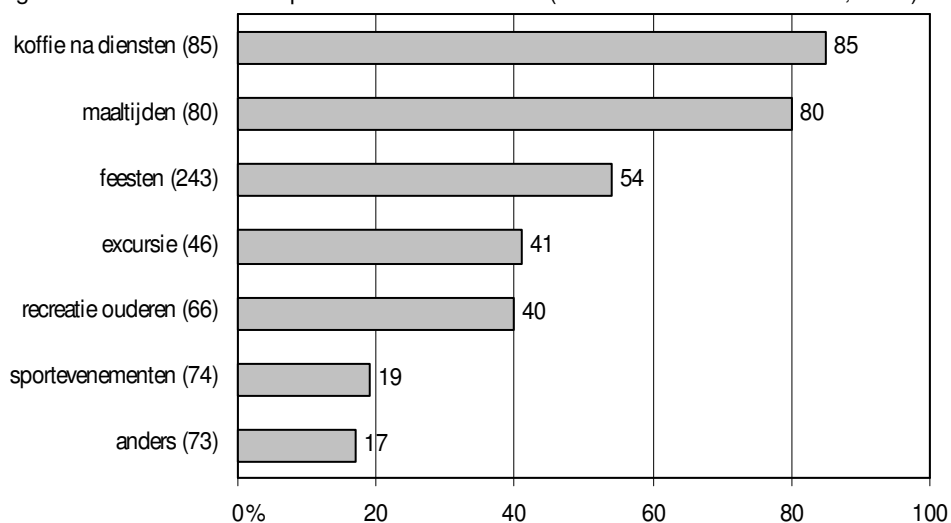
* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat gemiddeld per kerk is bereikt (alleen de kerken die een dergelijke activiteit organiseren). Het gaat hierbij om een periode van een jaar (tussen augustus 2006 en juli 2007).

3.3.6 Gemeenschapsvormende en recreatieve activiteiten

Deze activiteiten dienen om de binding tussen de kerkleden te bevorderen. Het gaat om het organiseren van koffiebijeenkomsten na de diensten of vieringen; gezamenlijke maaltijden; feesten; excursies; recreatiebijeenkomsten voor ouderen; en sportevenementen.

Het is een categorie die hoog scoort: kerken blijken het belangrijk te vinden om aandacht te besteden aan de gemeenschapsvorming. Zij bereiken hiermee met name de eigen leden.

Figuur 3.6 Gemeenschapsvormende activiteiten (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

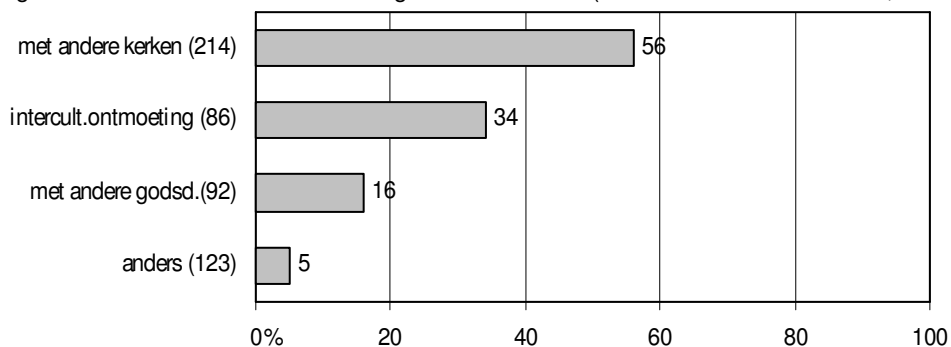
* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat gemiddeld per kerk is bereikt (alleen de kerken die een dergelijke activiteit organiseren). Het gaat hierbij om een periode van een jaar (tussen augustus 2006 en juli 2007).

3.3.7 Interculturele en interreligieuze activiteiten

Interculturele en interreligieuze activiteiten omvatten de activiteiten die christelijke kerken samen met andere christelijke of religieuze gemeenschappen of gemeenschappen met verschillende etnische achtergrond organiseren. Het gaat om diensten/bijeenkomsten met andere kerken/religieuze gemeenschappen; interculturele ontmoetingen; en diensten/bijeenkomsten met andere godsdiensten.

De activiteiten in deze categorie komen niet vaak voor vergeleken met de andere activiteiten, hoewel de helft van de kerken wel zegt activiteiten te organiseren met andere christelijke kerken.

Figuur 3.7 Interculturele & interreligieuze activiteiten (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

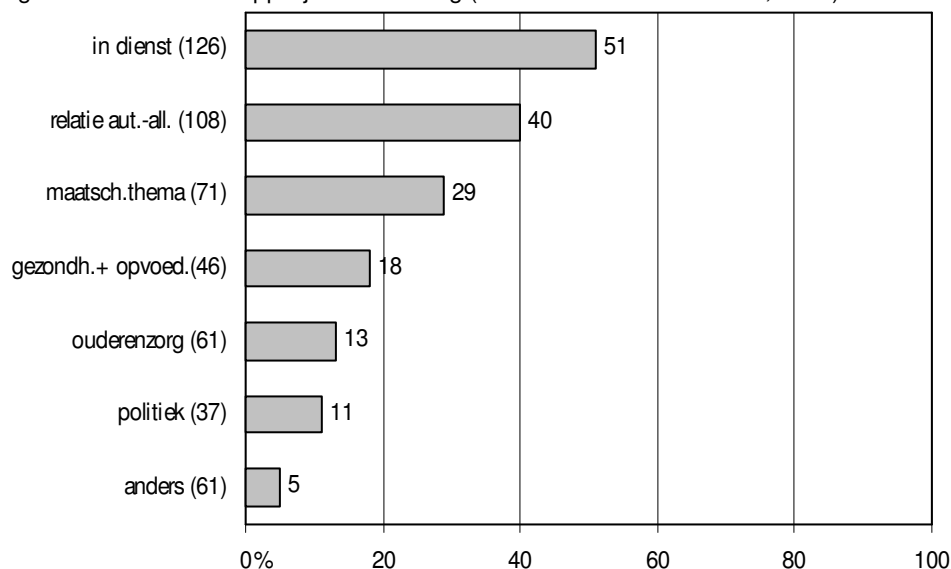
* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat gemiddeld per kerk is bereikt (alleen de kerken die een dergelijke activiteit organiseren). Het gaat hierbij om een periode van een jaar (tussen augustus 2006 en juli 2007).

3.3.8 Maatschappelijke voorlichting

Maatschappelijke voorlichting betreft aandacht voor maatschappelijke thema's op allerlei manieren. Dat kan op de volgende manieren: aandacht voor maatschappelijke thema's tijdens diensten; aandacht voor het verbeteren van relaties tussen autochtoon en allochtoon; voorlichting over een actueel maatschappelijk thema; voorlichting over gezondheid en opvoeding; voorlichting ouderenzorg; en voorlichting over politiek.

Ook deze categorie scoort lager in vergelijking met andere categorieën. Tijdens kerkdiensten leggen veel kerken wel nadruk op maatschappelijke thema's, maar voorlichting over specifieke thema's wordt gemiddeld slechts in zo'n 10% van de kerken gegeven. Met de activiteiten in deze categorie worden met name de kerkleden bereikt.

Figuur 3.8 Maatschappelijke voorlichting (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

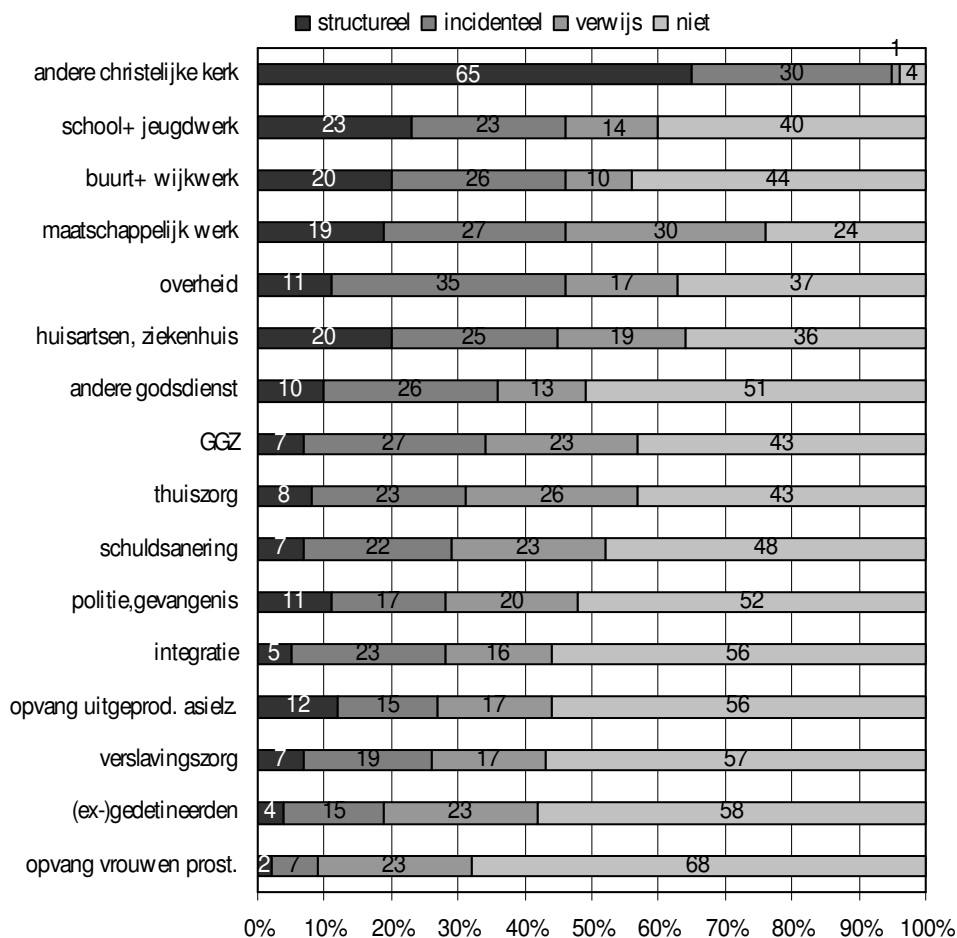

* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat gemiddeld per kerk is bereikt (alleen de kerken die een dergelijke activiteit organiseren). Het gaat hierbij om een periode van een jaar (tussen augustus 2006 en juli 2007).

3.4 Samenwerking

Kerken werken vaak samen met andere kerken: 95% (65% structureel). Met religieuze instellingen van andere godsdiensten (bijvoorbeeld moskeeën) wordt veel minder vaak samengewerkt: iets meer dan een derde van de kerken (36%) doet dit. Iets minder dan de helft van de kerken werkt samen (deels incidenteel) met scholen/jeugdwerk, buurt-/wijkwerk, maatschappelijk werk en huisartsen/ziekenhuizen/verzorgingshuizen.

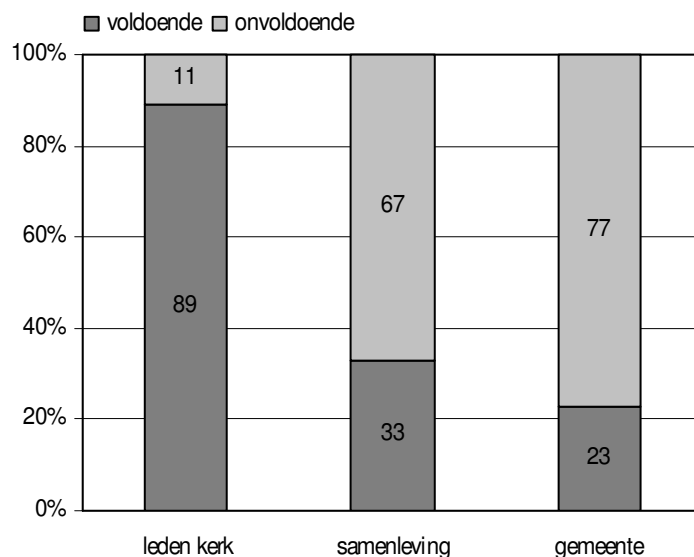
Figuur 3.9 Samenwerking met andere instellingen (in %; n=86)

3.5 Erkenning en bijzondere activiteiten

De meeste kerken vinden dat ze voldoende erkenning uit eigen kring krijgen voor de maatschappelijke activiteiten die zij organiseren (89%). Dit geldt in veel minder mate voor erkenning van de samenleving (33%) en nog minder voor de erkenning van de gemeentelijke overheid (23%).

Figuur 3.10 Erkenning voor maatschappelijke activiteiten (in %; n=83)

63 kerken hebben antwoord gegeven op de open vraag: Welke bijdrage levert uw kerk in uw ogen aan sociale cohesie in de gemeenten Rotterdam? De resultaten zijn in drie categorieën ingedeeld. De eerste categorie heeft betrekking op normen en waarden om samen te leven. Kerken noemden hierbij de volgende factoren: de kerk biedt normen en waarden; de kerk is er voor iedereen; in de kerk wordt liefde nagestreefd en het vreedzaam met elkaar samenleven; er wordt bewustwording gecreëerd en voorlichting gegeven over maatschappelijke thema's; in de kerk wordt gebeden voor Rotterdammers; er wordt gestimuleerd om het voorbeeld Jezus Christus na te volgen wat leidt tot een liefdevolle gemeenschap.

De tweede categorie gaat over het contact met andere groepen. Factoren in deze categorie werden door de kerken het vaakst genoemd en zijn belangrijk als het gaat om sociale cohesie. Het gaat over contact met allerlei soorten groepen: etnische groepen, andere religies, sociaal gemarginaliseerden et cetera. Allereerst merkten 23 kerken op dat relaties en netwerken met allerlei groepen en organisaties onderhouden worden en dat er wordt samengewerkt met anderen. Ten tweede werd 23 keer genoemd dat binnen en door de kerken verschillende groepen met elkaar in contact worden gebracht en dat begrip voor elkaar gecreëerd wordt. Ten derde vonden 16 kerken het belangrijk er te zijn voor migranten en allochtonen. Ten vierde werd met name de jeugd genoemd als groep waar aandacht aan besteed wordt. Ten slot zeiden kerken dat ze zich op hun wijk richten.

De derde categorie betreft maatschappelijke dienstverlening. Deze categorie werd het minst vaak naar voren gebracht door de kerken. Kerken gaven aan praktische en maatschappelijke hulp te verlenen op allerlei gebied, bij te dragen door middel van de diaconie en vrijwilligers te leveren.

Ook is aan de kerken de open vraag voorgelegd: hoe zou de maatschappelijke rol van kerken verbeterd kunnen worden? De antwoorden die kerken hierop gaven (n=63), zijn onderverdeeld in twee categorieën. De eerste categorie heeft betrekking op wat de kerken zelf kunnen doen om hun maatschappelijke rol te bevorderen, de tweede categorie gaat over wat anderen daaraan kunnen doen. Dit laatste punt heeft te maken met de erkenning die kerken weinig zeggen te krijgen vanuit de samenleving.

Met betrekking tot de eerste categorie noemden de kerken de volgende activiteiten. De sociale rol die kerken in hun omgeving spelen, kan volgens hen vergroot worden door het evangelie meer bekend te maken, door normen en waarden te verspreiden waardoor christenen onder andere meer toegewijd en betrokken bij hun omgeving worden en participeren in de samenleving, door er te zijn voor iedereen die dat nodig heeft, door pastoraat te bieden. 19 Keer werd genoemd dat kerken meer moeten samenwerken met andere groepen. Kerken zouden moeten professionaliseren, competentie en kennis verwerven. Ook zouden kerken meer praktische dienstverlening kunnen doen en meer vrijwilligers aanstellen.

De tweede categorie werd het meest genoemd door kerken. Twaalf keer werd genoemd dat het maatschappelijk belang van kerken door anderen erkend moet worden, door de samenleving en door de gemeente Rotterdam. 18 kerken noemden dat er materiële en financiële subsidie zou moeten komen van het gemeentebestuur, evenals voorziening van huisvesting. Kerken vonden dat kerken meer betrokken moeten worden bij overlegorganen, bij maatschappelijke organisaties en bij organen die beleid vormen. Verder zouden externen meer gebruik moeten maken van de kennis, netwerken, faciliteiten, gebouwen en aanwezigheid van kerken. Tot slot werd aangehaald dat er door de media en de samenleving een positievere beeldvorming moet komen van kerken, zodat men een beter beeld heeft van kerken en sneller contact met hen opneemt.

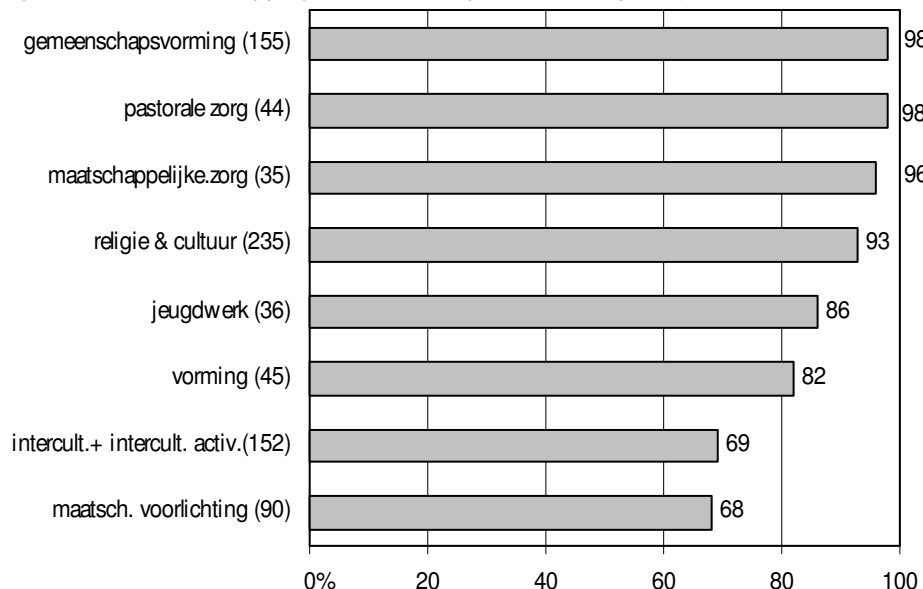
3.6 Conclusies

Gemeenschapsvormende activiteiten (98%), pastorale (98%) en maatschappelijke zorg (96%) en religieusculturele activiteiten (93%) komen het meest voor in de kerken van Rotterdam. Ook jeugd- en jongerenwerk (86%) en vorming (82%) vinden in veel kerken plaats. En zelfs de activiteiten die het minst scoren, interculturele en interreligieuze activiteiten en maatschappelijke voorlichting, komen nog altijd in bijna 70% van de kerken voor.

Gemiddeld worden er per activiteit 91 mensen bereikt. Vanzelfsprekend zijn de verschillen tussen de hoofdcategorieën en tussen de activiteiten zelf groot. Zo trekt het organiseren van een bazaar gemiddeld 567 bezoekers en het openstellen van een kerkgebouw buiten diensten gemiddeld 467 bezoekers waardoor de hoofdcategorie religie en cultuur ook veel mensen bereikt. Relatietherapie en rouwverwerking bereiken gemiddeld veel minder mensen

(respectievelijk 16 en 18) waardoor pastorale zorg in totaal ook minder mensen bereikt.

Figuur 3.11 Maatschappelijke activiteiten, per hoofdcategorie (% kerken dat activiteit doet; n=92)*

* Per activiteit staat tussen haakjes het aantal mensen dat in een jaar is bereikt (tussen augustus 2006 en juli 2007).

Het gemiddelde aantal bereikte mensen per activiteit is doorberekend naar een totaal aantal van alle kerken in Rotterdam voor een jaar. Doordat niet met zekerheid kan worden vastgesteld hoeveel kerken er in Rotterdam zijn (zie hoofdstuk 2), hanteren we weer een ondergrens (250 kerken) en een bovengrens (300 kerken). Daartussenin ligt het aantal bereikte mensen berekend op basis van het aantal van 272 door ons gevonden kerken in Rotterdam.

Activiteiten rondom religie en cultuur (waaronder het organiseren van een bazaar en het openstellen van een kerkgebouw buiten diensten om) en gemeenschapsvorming (waaronder feesten, maaltijden en excursies) bereiken de meeste mensen: respectievelijk ongeveer 200 en 140 duizend. Samen is dit 60% van de bereikte mensen. De andere hoofdcategorieën van activiteiten bereiken tussen de 20 en 60 duizend mensen. In totaal hebben de kerken (tussen augustus 2006 en juli 2007) tussen de 500 en 600 duizend mensen bereikt.

Hierbij moeten twee kanttekeningen geplaatst worden. De eerste kanttekening is dat een aantal mensen dubbel is geteld omdat sommige activiteiten door kerken gezamenlijk georganiseerd worden. Als twee (of meer) kerken samen iets organiseren bereiken ze dezelfde mensen en deze mensen worden dan twee (of meer) keren geregistreerd. Het is onbekend welke activiteiten samen met andere kerken worden georganiseerd. We vermoeden dat bij de activitei-

ten die onder religie & cultuur en gemeenschapsvorming vallen (zoals concerten, bazaars, tentoonstellingen, excursies en sportevenementen), samenwerking met andere kerken het vaakst plaatsvindt. Hoewel dit zeker niet geldt voor alle hieronder vallende activiteiten (bijvoorbeeld voor het openstellen van kerken buiten diensten en koffie na de diensten) hebben we deze twee hoofdcategorieën ontdebeld. Dit houdt in dat we er vanuit gaan dat 65% van deze activiteiten structureel door meerdere kerken (we gaan hier uit van twee kerken) worden georganiseerd waardoor ook de daarmee bereikte mensen dubbel worden geteld.

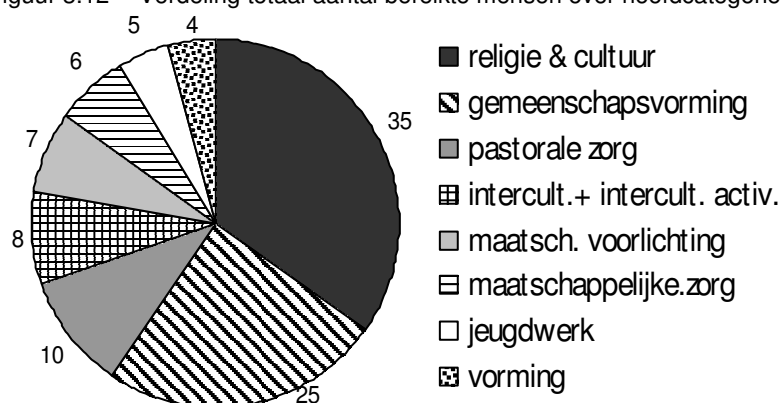
In totaal daalt het aantal bereikte mensen van deze twee hoofdcategorieën (religie & cultuur en gemeenschapsvorming) door deze correctie met 32,5%. Het totale aantal bereikte mensen van *alle* categorieën komt dan uit op 413 duizend (ondergrens) tot 506 duizend (bovengrens). Dit betreft een zeer grove correctie van de dubbeltellingen in het aantal bereikte mensen. Enerzijds gaat deze correctie er vanuit dat bij alle activiteiten die onder religie & cultuur en gemeenschapsvorming vallen, door 65% van de kerken structureel wordt samengewerkt terwijl dat voor een aantal activiteiten zeker niet zo zal zijn. Anderzijds zullen er ook in andere hoofdcategorieën activiteiten zijn waarbij wordt samengewerkt (en waarvoor nu niet is gecorrigeerd) en hebben we incidentele samenwerking en samenwerking tussen meer dan twee kerken nu geheel buiten beschouwing gelaten (ook binnen de hoofdcategorieën religie & cultuur en gemeenschapsvorming).

De tweede kanttekening is dat er Rotterdammers zijn die van geen enkele maatschappelijke activiteit gebruik hebben gemaakt en Rotterdammers die juist aan *meerdere* activiteiten deelnamen. Deze laatste groep mensen is ook dubbel geteld in het totaal van 500 duizend bereikte mensen. De verzamelde gegevens bieden geen inzicht in de aantallen die vanwege deze tweede reden dubbel gerekend zijn.

Tabel 3.1 Totaal aantal bereikte mensen, per hoofdcategorie (x1.000)

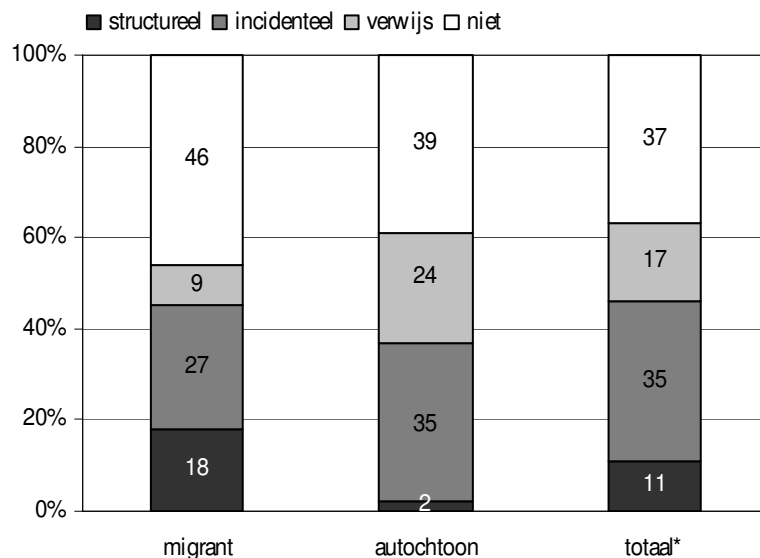
	<i>ondergrens</i> (N=250)	<i>gemiddeld</i> (N=272)	<i>bovengrens</i> (N=300)	<i>als deel van</i> <i>totaal aantal</i> <i>activiteiten</i>
<i>religie & cultuur</i>	182	198	218	35
<i>gemeenschapsvorming</i>	129	141	155	25
<i>pastorale zorg</i>	54	58	64	10
<i>intercult. +interrel. activ.</i>	42	46	51	8
<i>maatsch. voorlichting</i>	38	41	45	7
<i>maatschappelijke zorg</i>	34	36	40	6
<i>Jeugdwerk</i>	24	26	28	5
<i>Vorming</i>	21	23	26	4
<i>totaal</i>	524	570	629	100

Figuur 3.12 Verdeling totaal aantal bereikte mensen over hoofdcategorieën

Een laatste punt betreft de samenwerking met de overheid. In onze eerste hypothese gingen we ervan uit dat migrantenkerken minder contacten hebben met de overheid vanwege taalproblemen, gebrek aan kennis over voorzieningen, door de recente ontstaansgeschiedenis van de gemeenschap of doordat de organisatie nog in de in de beginfase is. Autochtone kerken met een langere geschiedenis en met meer bestuurlijke vaardigheden en kennis van de samenleving en overheid zouden dan meer samenwerken met de overheid. Deze hypothese is deels ontkracht zoals blijkt uit Figuur 3.13.

Figuur 3.13 Samenwerking met (gemeentelijke, provinciale) overheid (in %; n=86)

* Inclusief diaconale en niet-kerkelijke organisaties.

Wat de migrantenkerken betreft onderhoudt 18% structurele contacten met de overheid, 27% incidentele en 9% verwijst (wel eens) naar de overheid. Onder autochtone kerken werkt slechts 2% structureel samen met de overheid, 35% incidenteel en 24% verwijst (wel eens) naar een overheidsinstantie. Dat betekent dat bijna de helft (46%) van de migrantenkerken en ruim een derde van

de autochtone kerken (37%) geen contacten onderhoudt met de gemeente Rotterdam. Wel valt op dat procentueel gezien meer migrantenkerken structureel met de gemeente werken dan autochtone kerken. Hier liggen veel mogelijkheden open voor een toename van het aantal contacten tussen kerken en de gemeente.

Uit de gegevens blijkt dat kerken veel werk verrichten in de begeleiding en hulp van mensen. De meeste kerken hebben bijzondere aandacht voor crisissituaties (ziekenbezoek en rouwverwerking) en bieden relatietherapie aan. Kerkelijke vrijwilligers dragen bij aan het tegengaan van vereenzaming van ouderen en zieken en bieden steun bij het herstellen van relaties. Ook hebben de kerken een bemiddelende functie door mensen te verwijzen naar hulpverleners (GGZ, gemeentelijke instanties en andere vormen van juridische of maatschappelijke steun) of door te helpen bij het invullen van formulieren (belastingdienst, verzekering, certificatie van documenten etc.).

De activiteiten in de hoofdcategorie 'maatschappelijke zorg en hulpverlening' gaan om het benaderen van kwetsbare groepen, in het bijzonder van degenen die buiten andere vormen van hulp of voorzieningen vallen. Deze vorm van hulp is laagdrempelig, anoniem en niet bureaucratisch. Mensen in nood worden bereikt mede door de signaleringsfunctie van probleemgevallen en knelpunten door vrijwilligers en overige leden van de kerken. De inzameling van kleren en het oprichten van fondsen voor financiële noodhulpverlening zijn activiteiten die door de meeste kerken worden gerealiseerd. Inloophuizen bieden een vaste gelegenheid voor ontmoeting, om warmte te krijgen, voor een maaltijd of voor gelegenheid tot persoonlijke verzorging of kledingomruil. Ook hier kunnen specifieke doelgroepen worden bereikt en door advieswerk op de hoogte worden gehouden van voorzieningen of ontwikkelingen in het sociale beleid. Geestelijke zorg en verslavingszorg horen ook tot deze categorie van hulpverlening. Andere groepen die bereikt worden, zijn de mensen zonder verblijfsvergunning, asielzoekers, gedetineerden, dak- en thuislozen en vrouwen in de prostitutie. Activiteiten rondom Jeugd- en jongerenwerk vallen onder de meest voorkomende activiteiten in het kerkelijk maatschappelijk werk. Hiermee creëren kerken voorzieningen voor voorlichting, begeleiding en preventie van jongeren. Belangrijk is ook dat in veel gevallen ouders opvoedingsondersteuning ontvangen en worden betrokken bij oplossingsgerichte interventies.

Door interculturele en interreligieuze activiteiten bereiken kerken de eigen kerkgangers, werken ze samen met andere kerken en richten zich op een breed deel van de bevolking, vooral op mensen met diverse etnische en religieuze achtergronden. De meeste kerken werken met andere, soortgelijke kerken of met kerken die een andere christelijke denominatie (oecumene) hebben. Ze doen dat in de organisatie van liturgische bijeenkomsten of bij het verrichten van maatschappelijke activiteiten. Wat de samenwerking met ande-

re religieuze instellingen betreft, wordt deze aangegaan door een derde van de kerken. Gezien het hoge percentage van moslims in Rotterdam,²⁰ en de aanwezigheid van een veelvoud van religieuze beschouwingen liggen veel mogelijkheden open voor interreligieuze samenwerking en communicatie. Dit feit komt overeen met de grote behoefte aan vrijwilligers voor interculturele en interreligieuze activiteiten zoals vastgesteld in het vorige hoofdstuk (Figuur 3.10). Verder, door de interculturele en interreligieuze activiteiten vanuit de kerken worden bestaande sociale verbanden versterkt en nieuwe verbanden in de buurt en stad opgebouwd. Nieuwe relaties ontstaan onder een breed scala van mensen die zijn betrokken in de organisaties van deze activiteiten en verschillende groepen worden aan elkaar gekoppeld. Hierbij zouden de vormingsactiviteiten of bijeenkomsten in kerken rondom maatschappelijke thema's als integratie en leefbaarheid of inleidingen in de islam tot interculturele en interreligieuze activiteiten gerekend kunnen worden. Ook het aanbod van taallessen aan allochtone kerkgangers en niet-kerkgangers bevorderen de communicatie, integratie en participatie van mensen. Het ligt voor de hand om aan te nemen dat interculturele en interreligieuze activiteiten in het bijzonder bijdragen aan de leefbaarheid van de wijk en aan de reductie van beperkingen in de relaties tussen bevolkingsgroepen.

Uit de verzamelde gegevens kunnen we conclusies trekken omtrent de tweede hoofdvraag van het onderzoek, die naar de omvang, de aard en de kwaliteit van de lokale maatschappelijke activiteiten van de christelijke kerken. Kerken dragen bij aan de sociale cohesie in de kerkgemeenschappen zelf en aan de sociale cohesie onder verschillende bevolkingsgroepen. Kerken betreden een maatschappelijk, cultureel en religieus divers veld en treden in contact met andere religieuze instellingen en met mensen met verschillende visies en oriëntaties. Het onderzoek bracht gegevens bij elkaar die aan de basis kunnen staan van een gemeentelijk beleid ter bevordering van ondersteuning van organisaties van vrijwilligers. De gegevens van kerken en de inventarisatie van hun vrijwilligerswerk bieden een overzicht van de maatschappelijke activiteiten, de blinde vlekken en de overlappingen dat ertoe kan bijdragen een betere samenwerking met andere kerken en maatschappelijke instellingen tot stand te brengen.

²⁰ Op de vraag of men zich rekent tot een geloof of levensbeschouwelijke stroming antwoordt 11% Islamitisch (De Graaf 2007). In de Omnibusenquête 2008 is dit 12% (bron: interne gegevens COS).

4. Maatschappelijk Rendement

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de derde onderzoeksvraag centraal: hoe groot is het bedrag dat de gemeente Rotterdam bespaart door de maatschappelijke inspanningen van de christelijke kerken? Dit betreft het maatschappelijk rendement (afgeleid van het Amerikaanse begrip 'Social Return on Investment') van de activiteiten en het vrijwilligerswerk van kerken. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de Maatschappelijk Rendement Monitor en de bijbehorende interviewmethode, zoals die door Stichting Oikos is ontwikkeld.²¹

4.2 Begripsdefiniëring

Het maatschappelijk rendement geeft een beeld van de inzet van kerken - door hetzij vrijwilligers, hetzij professionals - om te bepalen wat het werk is dat zij doen - en wat de samenleving daarvoor kwijt zou zijn als die het in de al bestaande reguliere pakketten zou moeten opnemen.

De methodiek om het maatschappelijk rendement te bepalen, is ontwikkeld om de zichtbaarheid van kerken en andere organisaties te vergroten. Dat kan er toe leiden dat mensen in de samenleving beter weten wat kerken doen en betekenen, en dat kerkleden zich meer bewust zijn van de waarde van hun werk. Om dit maatschappelijk rendement van kerken te bepalen worden hun activiteiten binnen negen categorieën in kaart gebracht. Deze categorieën komen niet geheel overeen met de categorieën uit hoofdstuk 3.

Deze categorieën zijn:

1. *Psychosociale zorg en hulpverlening*

Deze categorie komt overeen met de pastorale zorg uit het vorige hoofdstuk. Kerken bieden hun leden en niet-leden specifieke zorg door hen te bezoeken, te begeleiden en samen te werken aan oplossingen voor psychosociale problemen.

2. *Maatschappelijke zorg en hulpverlening*

Deze categorie komt overeen met de gelijknamige categorie uit hoofdstuk 3. Deze zorg is vooral praktisch van aard en kan variëren van het bieden van schuldhulpverlening tot het organiseren van sportwedstrijden voor verschillende groepen of het inzamelen en distribueren van kleding. Het werk dat door kerkelijke vrijwilligers verricht wordt vervangt bijvoorbeeld voor een deel de inzet van sociaaljuridische dienstverlening en door de overheid bekostigde opvang van verslaafden of asielzoekers.

3. *Educatie en training*

Onder educatie en training vallen dezelfde activiteiten als onder de categorie vorming uit hoofdstuk 3. Het doel ervan is om mensen te onderwijzen

²¹ De paragrafen 4.2 en 4.3 zijn grotendeels gebaseerd op de Maatschappelijk Rendement Monitor. Voor meer informatie zie www.stichtingoikos.nl

door middel van bijvoorbeeld Bijbelstudieavonden, conferenties en cursussen. Het maatschappelijk rendement dat aan dit werk wordt toegekend, is over het algemeen echter laag. Dat ligt niet aan de thema's die behandeld worden en zegt niets over het belang van training, maar heeft te maken met het feit dat deskundigheidsbevordering en kennisvermeerdering beschouwd worden als behorend bij de overhead van een organisatie.

4. Kerkdiensten (Erediensten)

Wekelijkse kerkdiensten zijn vaak de meest bezochte activiteiten van de kerkelijke week. Leden participeren op allerlei manieren in de dienst en de dienst is voor iedereen toegankelijk. De diensten dragen bij aan zingeving voor de bezoekers en het voorkomen van vereenzaming: mensen voelen dat ze bij een groep horen. Ook hebben koren en muziekgroepen een belangrijke culturele waarde en dragen ze bij aan het maatschappelijk rendement.²²

5. Beleid

De activiteiten van een kerk kunnen niet plaatsvinden zonder beleidsmatige sturing. Beleidswerk bevat zowel interne afstemming als samenwerking in externe verbanden. Aangezien beleidswerk beschouwd wordt als overhead van een organisatie hebben de activiteiten hiervan nauwelijks effect op de hoogte van het maatschappelijk rendement.

6. Beheer

Het beheer van kerken, het schoonmaken van gebouwen, het werk van kosters enzovoort zijn onmisbaar voor het functioneren van een kerk. Aangezien deze activiteiten vallen onder de overhead van de kerken, heeft het in veel gevallen een laag maatschappelijk rendement. Wel zijn bijvoorbeeld publicitaire activiteiten maatschappelijk relevant evenals het verhuren van kerkgebouwen aan derden.

7. Jeugd- en jongerenwerk

Deze categorie is ook genoemd in hoofdstuk 3. Deze activiteiten zijn maatschappelijk relevant, onder andere omdat normen en waarden tijdens clubavonden worden versterkt. Ook worden de jongeren door deze activiteiten met elkaar in contact gebracht en wordt hun een veilige omgeving geboden.

8. Cultuur

Kerken organiseren allerlei activiteiten op het gebied van cultuur. Zo bieden ze muzieklessen, organiseren concerten, stellen gebouwen open voor publiek en organiseren bazaars. Ook migrantenkerken organiseren allerlei traditionele en hedendaagse activiteiten waardoor de multiculturaliteit van Nederland tot uiting komt. Deze activiteiten zijn maatschappelijk relevant, omdat veel mensen meewerken aan de organisatie ervan of de activiteiten bezoeken en zodoende met elkaar in contact komen.

²² Het bijwonen van kerkdiensten wordt alleen meegerekend als het een persoon of groep van personen betreft die in die dienst een functie vervullen.

9. *Missionaire activiteiten*

Missionaire of evangelisatie activiteiten zijn een belangrijk onderdeel in het werk van veel kerken. Het betreft activiteiten die gericht zijn op het vertellen van het evangelie en het met elkaar in gesprek gaan over het christelijke geloof. Er wordt in drie gevallen maatschappelijk rendement aan toegekend. Ten eerste als het gaat om activiteiten die deelnemers een oriëntatie op normen en waarden bieden. Ten tweede zijn bezoeken van evangelisatieteams aan bepaalde groepen zoals asielzoekers en gevangenen maatschappelijk relevant. In het derde geval gaat het om de productie van radio- of tv-programma's die naast een evangeliserende kant ook een informatieve kant hebben.

4.3 *Meetinstrument*

Hieronder volgt een verantwoording van de gehanteerde tarieven en een inschatting van de relevantie van activiteiten voor het berekenen van het Maatschappelijk Rendement. Deze verantwoording is een bewerking van de toelichting die bij het Oikos programma wordt geleverd.

Tarieven

Het totale aantal uren dat per jaar in een activiteit wordt geïnvesteerd kan worden berekend door het aantal personen, het aantal uren per week en het aantal weken per jaar met elkaar te vermenigvuldigen.

Als de uren op deze manier berekend zijn, dan is de waardebepaling nog niet gerealiseerd. Om te kunnen berekenen wat de samenleving kwijt zou zijn aan uitgaven als betaalde krachten het werk zouden uitvoeren dat kerken nu voor hun rekening nemen, moet aan de uitvoering van de activiteiten een tarief gekoppeld worden. Wat prijsstelling betreft, is aansluiting gezocht bij een sector die op een aantal punten overeenkomsten vertoont met de kerkelijke inzet: de zorgsector. Voor deze sector bestaan tariefstellingen, vastgesteld door het College Tariefstelling Gezondheidszorg (CTG). In de volgende tabel staan de uurtarieven die het CTG hanteerde voor het jaar 2003.

Nr	Werksoort	Tarief
1	Alpha-hulp	€ 12,70
2	Huishoudelijke verzorging	€ 26,70
3	Verzorging	€ 34,10
4	Gespecialiseerde verzorging	€ 42,90
5	Verpleging	€ 58,90
6	HBO/WO in deze sector	€ 75,00

Het laatste tarief is een gemiddelde tussen het voorlaatste en het tarief dat voor een arts staat die als consultatiearts werkzaam was.

Om twee redenen is gekozen om met deze tarieven uit 2003 te blijven werken. Ten eerste vergemakkelijkt het de vergelijking met eerder onderzoek (in Utrecht en Den Haag) naar het maatschappelijk rendement van kerken, omdat hierbij ook gebruik is gemaakt van de tarieven uit 2003. De tweede reden is dat de overheid na 2003 het financieringssysteem binnen de zorgsector aangepast heeft, waardoor voor latere jaren geen vergelijkbare lijst met tarieven beschikbaar is. Om deze tarieven uit 2003 toepasbaar te maken voor latere jaren, moet in de eindberekening van het maatschappelijk rendement rekening gehouden worden met de inflatiecorrecties voor de tussenliggende jaren. Zo is in dit onderzoek naar het maatschappelijk rendement van de kerken in Rotterdam in 2008 de uitkomst verrekend met de inflatiecorrecties voor de jaren 2003 tot en met 2007. Dit kwam in totaal neer op een correctie van ruim 6 %.

Activiteiten die de kerken ondernemen, worden dus vergeleken met de verschillende werksoorten binnen de zorgsector. Waar werkzaamheden niet direct vergelijkbaar zijn met buitenkerkelijke activiteiten, is een inschatting gemaakt. Deze is in het programma automatisch gekoppeld aan de betreffende activiteit. Daarbij is rekening gehouden met de zwaarte van het werk en de verantwoordelijkheid die het met zich meebrengt, evenals met de instructie, opleiding of ervaring die het vereist.

Leidraad is dat de aard van het uitgevoerde werk de tariefstelling bepaalt - niet de vraag wie het werk verricht. Zo valt de inzet van de directeur van de Sociale Dienst, die bejaarden naar de kerk vervoert op zondagmorgen, in hetzelfde tarief als de inzet van de bouwvakker, die in z'n vrije tijd invaliden naar een bazaar in de wijk rijdt. In het algemeen geldt dat verschillen voortkomen uit twee verschillende bronnen: de mate van instructie (5 minuten volstaan of een training van 2 jaar is nodig) en de mate waarin iemand bij de uitvoering van dit werk intreedt in de persoonlijke levenssfeer van een andere persoon. Bij twijfel is steeds gekozen voor de lagere tariefstelling.

Tijdens deze fase van het onderzoek is er voor het eerst sprake van een vertaalslag van de kerkelijke taal en karakterisering van het werk naar een maatschappelijke karakteristiek. Pastoraat wordt vergeleken met psychosociale hulpverlening, diaconaat met maatschappelijk werk, een orgelconcert met een cultuurraad, een vrijwilliger die rondleidt in een kerk met een suppoost in een museum.

Inschatting van het maatschappelijk rendement van activiteiten

Als de tarieven bekend zijn, is de volgende vraag wat het maatschappelijk rendement van een activiteit is. Welke toerekening wordt aan het werk gekoppeld? Binnen de gehanteerde methodiek drukken we het maatschappelijk rendement van werkzaamheden uit in een percentage. Aan de hand van een

aantal criteria bekijken we of en in welke mate een activiteit maatschappelijk rendement genereert. Daarbij worden de volgende vragen gesteld:

Is er sprake van uitgespaarde gelden voor niet-kerkelijke organisaties?

Bestaat er van dit werk een vergelijkbare variant in het officiële beroepscircuit?

Heeft de activiteit alleen een binnenkerkelijke functie, of ook een functie voor de rest van de samenleving? (Waarbij moet worden opgemerkt dat kerken en kerkleden natuurlijk deel uit maken van de samenleving).

Wat is de maatschappelijke waardering van het werk?

Van sommige activiteiten is het maatschappelijk rendementspercentage eenvoudig te bepalen geweest, bijvoorbeeld bij overhead werkzaamheden. Standaard is toegepast dat praten over het werk niet het werk zelf is, zodat hier 0% gerekend wordt. Daarmee is dat werk niet laag gewaardeerd! Het enige dat hiermee tot uiting komt is, dat de overhead er is ten dienste van het feitelijke werk dat uitgevoerd wordt. Dáár is sprake van maatschappelijk rendement. Overigens is dit ook in lijn met de tariefstelling zoals die is gehanteerd. Ook daar zijn de kosten van de noodzakelijke overhead verdisconteerd in de tarieven - los van de vraag of een organisatie nu heel veel of relatief weinig overhead heeft.

Aan een deel van de activiteiten wordt een maatschappelijk rendement van 100% toegekend. Het betreft werkzaamheden die samenvallen met werk dat in bijvoorbeeld de zorg- en hulpverleningssector wordt verricht. Te denken valt aan bezoekwerk waardoor eenzaamheid wordt bestreden, aan schuldhulpverlening, de opvang van verslaafden en asielzoekers, aan juridische bijstand en het beschikbaar stellen van tolken. Inschattingen in het gebied tussen 0 en 100% vragen om een aantal afwegingen. Daarbij is de volgende schaal gebruikt:

- 25%

De activiteit vervangt op enige wijze een activiteit die ook elders in de samenleving georganiseerd wordt. Het voornaamste doel van dit werk is echter binnenkerkelijk. Enkele voorbeelden hiervan zijn het leiden van een home cell groep voor ontmoeting, uitwisseling, gebed en bijbelstudie, het beheer van de website van de kerk (die is nodig om te communiceren, maar slechts een deel van de communicatie heeft een direct extern doel), en het voorbereiden en houden van een preek (kan een bijdrage vormen aan zingeving voor een deel van de samenleving).

- 50%

De activiteit heeft evenzeer een functie binnen de kerkelijke gemeenschap als naar de samenleving als geheel. Een maatschappelijke bijdrage leveren is misschien niet het hoofddoel van de activiteit, maar is er wel een belangrijk effect van. Voorbeelden zijn het organiseren van een Kids Fun Weekend, het organiseren van een muziektfestival met kerkkoren en muziekgroepen of een bazaar.

- 75%

De activiteit is in vele opzichten vergelijkbaar met (betaald) werk dat ook elders in de maatschappij gedaan en gewaardeerd wordt. Impliciet of expli-

ciet wordt ook een kerkelijk doel gediend. Het is het mogelijk dat in de activiteit nog een zeker overhead aspect is te zien, waardoor een toekenning van 100% niet gerechtvaardigd is. Voorbeelden hiervan zijn pastorale huisbezoeken, een voetbalavond organiseren voor mannen en het coachen van individuen en echtparen door een voorganger.

4.4 **Het maatschappelijk rendement van de kerken in Rotterdam**

Een kerk in Rotterdam besteedt gemiddeld jaarlijks ruim 32.000 uur aan maatschappelijke activiteiten. In aansluiting bij de Monitor wordt van dit aantal ruim een derde als maatschappelijk relevant beschouwd wat neerkomt op bijna 12.000 uren.

Omgerekend in geld heeft een kerk in Rotterdam gemiddeld een maatschappelijk rendement van 442.000 euro per jaar²³. Het overgrote deel van dit bedrag (86% oftewel 379.000 euro) komt voor rekening van de kerkelijke vrijwilligers, de rest (14% oftewel 63.000 euro) komt tot stand door de inzet van betaalde krachten.

Tabel 4.1 Gemiddeld maatschappelijk rendement per kerk

	<i>uren per kerk</i>	<i>mr-uren per kerk</i>	<i>mr in euro per kerk</i>
<i>Vrijwilligers</i>	28.342	10.522	379.311
<i>betaalde krachten</i>	3.893	1.196	63.044
<i>totaal</i>	32.235	11.718	442.355

Het gemiddelde maatschappelijk rendement van een migrantenkerk is nagenoeg gelijk aan dat van een autochtone kerk (respectievelijk 438.000 euro en 457.000 euro) zoals blijkt uit tabel 4.2.

Tabel 4.2 Gemiddeld maatschappelijk rendement naar herkomst

	<i>uren per kerk</i>	<i>mr-uren per kerk</i>	<i>mr in euro per kerk</i>
<i>autochtoon</i>	33.248	12.258	456.755
<i>migrant</i>	32.617	11.316	437.776
<i>totaal</i>	32.235	11.718	442.355

²³ In Utrecht bedroeg het gemiddelde maatschappelijk rendement per PKN-gemeente in 2004 550.000 euro (Van der Sar, 2004). In Den Haag bedroeg het gemiddelde maatschappelijk rendement per migrantenkerk in 2006 180.000 euro (Van der Sar en Visser, 2006).

Omdat de resultaten voor deze subgroepen van kerken op kleine aantallen berusten (bijvoorbeeld 11 migrantenkerken), is de betrouwbaarheid van deze bevinding niet groot. Datzelfde geldt voor de bevinding dat er geen grote verschillen zijn in het maatschappelijk rendement naar kerkelijke achtergrond (evangelisch, PKN-protestant, behoudend protestant en katholiek).

Grote kerken hebben vanzelfsprekend een hoger maatschappelijk rendement, maar of grote kerken ook een hoger maatschappelijk rendement per kerklid genereren is op basis van onze gegevens niet te berekenen.

Tabel 4.3 Gemiddeld maatschappelijk rendement naar grootte kerken

	<i>mr in euro, x1.000</i>	<i>standaarddeviatie in euro, x1.000</i>
<i>tot 100 leden</i>	370	182
<i>100-500 leden</i>	378	228
<i>500-1500 leden</i>	549	194
<i>1500 leden of meer</i>	698	451
<i>totaal</i>	<i>442</i>	<i>249</i>

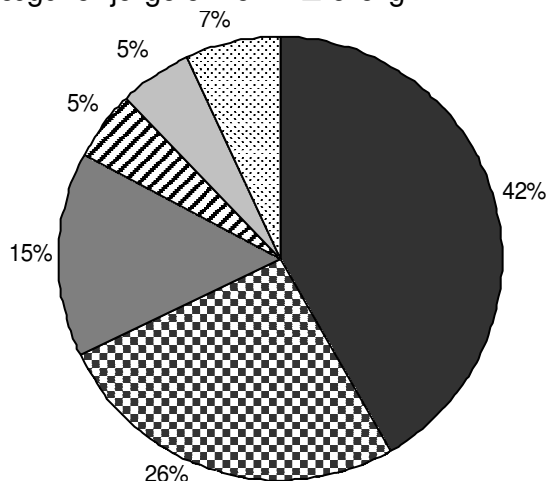
Voor het totaalbeeld van het maatschappelijk rendement van kerken in heel Rotterdam hanteren we evenals in paragraaf 3.6 een ondergrens van 250 kerken en een bovengrens van 300 kerken. Ongeveer daar tussenin ligt het door ons gevonden aantal van 272 Rotterdamse kerken. In totaal besteden de kerken tussen de 8 en 10 miljoen uren aan maatschappelijke activiteiten waarvan er 3 tot 3,5 miljoen maatschappelijk relevant zijn. Het totale maatschappelijk rendement van alle Rotterdamse kerken wordt hiermee geschat op een bedrag tussen de 110 en 133 miljoen euro per jaar.

Tabel 4.4 Totaal maatschappelijk rendement, per categorie (in euro, x1.000)

	<i>ondergrens (N=250)</i>	<i>gemiddeld (N=272)</i>	<i>bovengrens (N=300)</i>
<i>Psychosoc. zorg/hulpverlening</i>	46.315	50.391	55.578
<i>Maatsch. zorg en hulpverlening</i>	28.823	31.360	34.588
<i>Kerkdiensten</i>	16.607	18.068	19.928
<i>Jeugd- en jongerenwerk</i>	5.803	6.314	6.964
<i>Cultuur</i>	5.594	6.086	6.713
<i>Beheer</i>	3.432	3.734	4.118
<i>Educatie en training</i>	1.800	1.958	2.160
<i>Beleid</i>	1.207	1.313	1.448
<i>Missionaire activiteiten</i>	1.007	1.096	1.209
<i>totaal</i>	<i>110.588</i>	<i>120.320</i>	<i>132.706</i>

Figuur 4.1 Verdeling totaal maatschappelijk rendement over categorieën (in %)

- Psychosoc. zorg/hulpverl. ▨ Maatsch.zorg/hulpverl.
- Kerkdiensten ▩ Cultuur
- Jeugd- en jongerenwerk ▩ overig*

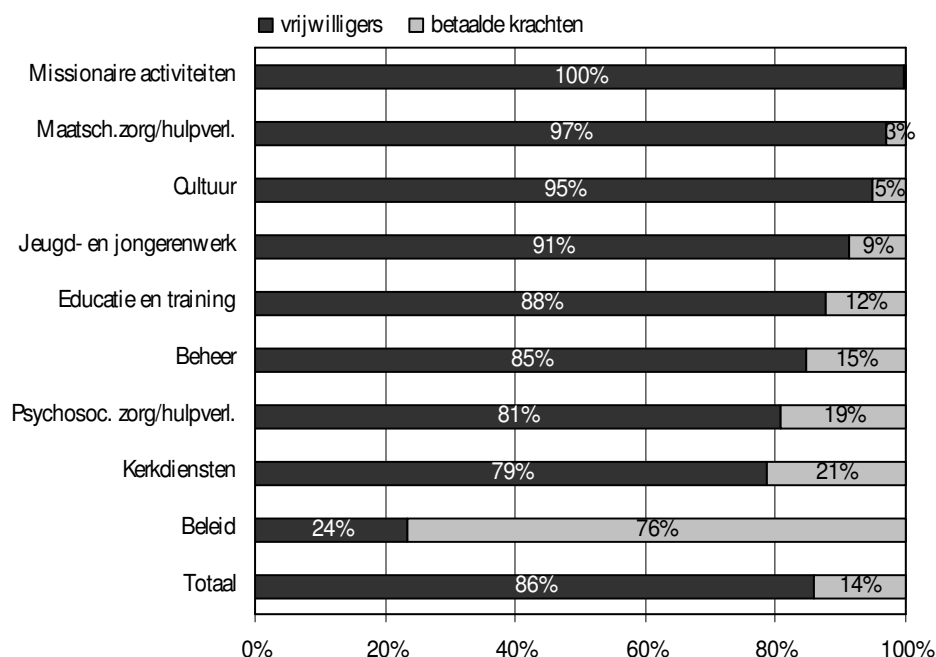

* Beheer, educatie/training, beleid en missionaire activiteiten.

Ruim tweederde van het maatschappelijk rendement (68%) wordt gevormd door psychosociale en maatschappelijke zorg of hulpverlening door de kerken. Het rendement van psychosociale zorg ligt tussen de 46 en 56 miljoen euro per jaar, dat van maatschappelijke zorg tussen de 29 en 35 miljoen euro per jaar. Kerkdiensten hebben een maatschappelijk rendement van 16,5 tot 20 miljoen euro (15% van het totaal). In vergelijking met de eerste drie categorieën hebben de andere categorieën een veel lager maatschappelijk rendement, maar nog altijd gaat het hierbij per categorie om bedragen boven de 1 miljoen euro.

Zoals eerder werd weergegeven, komt het overgrote deel van het maatschappelijk rendement voort uit de inspanningen van kerkelijke vrijwilligers (86%). De rest van het rendement (14%) komt voor rekening van betaalde krachten. Het grote aandeel van de inzet door vrijwilligers komt bij alle categorieën terug. Een uitzondering hierop vormt beleid waar vooral betaalde krachten zich mee bezig houden en dus ook hoofdzakelijk het maatschappelijk rendement vormen (76%).

Figuur 4.2 Verdeling inzet vrijwilligers en betaalde krachten over categorieën (in %)

4.5 Conclusies

Het is geen eenvoudige opgave de maatschappelijke activiteiten van de kerken in Rotterdam volledig in kaart te brengen, en het is nog moeilijker om hun inspanningen op dit terrein in een financieel kader te plaatsen. De Maatschappelijk Rendement Monitor is een poging daartoe maar is daarin zeker niet foutloos. De inspanningen van de kerken, uitgedrukt in geld, kunnen zijn overschat. Bijvoorbeeld wanneer het aantal vrijwilligers dat bij een activiteit betrokken is, te ruim wordt ingeschat (wat betreft hun aantal en de intensiviteit waarmee ze bij de activiteit betrokken zijn). Maar evengoed kan het rendement zijn onderschat. Bijvoorbeeld wanneer bepaalde activiteiten, ondanks de uitgebreide inventarisatielijst die is gehanteerd, toch nog zijn vergeten. Gegevens over de door kerken georganiseerde activiteiten worden (meestal) niet geadministreerd waardoor het aankomt op inschattingen van betrokken personen binnen de kerken. Tot slot is het aantal onderzochte kerken niet groot, wat de betrouwbaarheid van de resultaten niet ten goede komt, en is ook het totale aantal kerken in Rotterdam (tussen de 250 en 300) een schatting.

Het gemiddelde maatschappelijk rendement van een kerk in Rotterdam wordt geschat op 442.000 euro. Eerdere onderzoeken presenteerden uiteenlopende en afwijkende resultaten. Zo lag het gemiddelde maatschappelijk rendement van 15 PKN-wijkgemeenten in Utrecht in 2004 op 550.000 euro (Van der Sar, 2004) en dat van 23 migrantenkerken in Den Haag in 2006 op 180.000 euro (Van der Sar & Visser, 2006). De verschillende resultaten kunnen te maken hebben met de context: de onderzoeken gaan over verschillende steden. En

ook de onderzoekspopulaties zijn verschillend: in Rotterdam is geprobeerd het rendement van alle christelijke kerken in beeld te brengen terwijl het in Utrecht en Den Haag respectievelijk alleen PKN-gemeenten en migrantenkerken betreft. Echter, ook als we binnen het onderzoek in Rotterdam alleen deze twee subgroepen beschouwen, komen we tot andere resultaten. De PKN-gemeenten in Rotterdam hebben een gemiddeld rendement van 479.000 euro en de migrantenkerken van 438.000 euro.

De onduidelijke foutmarges ten spijt, het maatschappelijk rendement van de kerken in Rotterdam is enorm: we schatten het op tussen de 110 en 133 miljoen euro per jaar. Dit bedrag wordt dus jaarlijks door de rest van de Rotterdamse samenleving uitgespaard door de voornamelijk vrijwillige inzet van mensen die namens een kerk maatschappelijke activiteiten uitvoeren. Vooral op het terrein van de psychosociale en maatschappelijke hulpverlening is de bijdrage van de kerken evident en bespaart de Rotterdamse gemeente hiermee ieder jaar enorme kosten. De kerken bieden een breed scala aan activiteiten op dit terrein. Gedacht kan worden aan het bezoeken van ouderen, de opvang en ondersteuning van kwetsbare groepen (asielzoekers, verslaafden, daklozen) en telefonische hulpdiensten.

Samen met de weergave van het aantal maatschappelijke activiteiten en de mensen die hiermee worden bereikt (hoofdstuk 3), duidt het maatschappelijk rendement op een belangrijke inbreng van kerken in de sociale cohesie van de stad Rotterdam. Deze inbreng komt in de algemene conclusies nader aan de orde. Daarnaast toont het maatschappelijk rendement tevens dat kerken aandacht, erkenning en ondersteuning van de plaatselijke overheid verdienen voor hun maatschappelijke activiteiten en niet alleen moeten worden beoordeeld op het religieuze vlak.

5. Conclusies

In dit onderzoek zijn we uitgegaan van de veronderstelling dat er in de gemeente Rotterdam niet voldoende kennis aanwezig is over het maatschappelijk rendement van christelijke kerken - waaronder migrantenkerken – en hun bijdrage aan de sociale cohesie in de stad.

In een motie, aanvaard door de gemeente Rotterdam (28-09-06), werd aan het college van burgemeester en wethouders verzocht een onderzoek te laten verrichten naar de maatschappelijke waarde van het werk dat door christelijke instellingen wordt verzet. De motie werd opgepakt in een samenwerking tussen de gemeente Rotterdam en vertegenwoordigers van Rotterdamse kerken en christelijke instellingen voor maatschappelijk activeringswerk. Van daaruit ontstond een begeleidingscommissie die het NIM als uitvoerder van de onderzoeksoopdracht van adviezen voorzag.

Als doel van het onderzoek werd geformuleerd inzicht te krijgen in de bijdrage aan sociale cohesie en het maatschappelijk rendement van kerken. Voorgesteld werd na te gaan in welke mate maatschappelijke activiteiten van de Rotterdamse kerken (inclusief migrantenkerken) een bijdrage leveren aan de sociale cohesie en hoe groot het maatschappelijk rendement van deze activiteiten is. Met andere woorden, de vraag werd gesteld: hoe groot is de bijdrage van kerken aan de samenleving?

Na een inleiding op het conceptueel en technisch ontwerp van dit onderzoek (hoofdstuk 1) wordt antwoord gegeven op de centrale onderzoeksvragen:

1. Wat is de omvang, het karakter en het bereik van christelijke kerken in Rotterdam (hoofdstuk 2)?
2. Wat is de omvang, de aard en de kwaliteit van de lokale maatschappelijke activiteiten van de christelijke kerken (hoofdstuk 3)?
3. Hoe groot is het bedrag dat de samenleving als geheel bespaart door de maatschappelijke inspanningen van christelijke kerken (hoofdstuk 4).

Uit een eerste onderzoek naar de adressen konden we concluderen dat het aantal kerken in Rotterdam eind 2007 tussen de 250 en 300 lag. Vervolgens werden 272 kerken benaderd met het verzoek een schriftelijke vragenlijst in te vullen over hun kerk en hun maatschappelijke activiteiten. Daarvan hebben 92 kerken de vragenlijst ingevuld. Dat betekent een respons van 34%. Voor de organisatie voor vrijwilligers Proxy (Rotterdam) zijn gegevens verzameld waarmee een databestand van de kerken is gemaakt.

Samenstelling

De grootste groep van de tussen 250 tot 300 kerken in Rotterdam wordt gevormd door evangelische gemeenten (36%) gevolgd door de PKN (18%) de Rooms-katholieke Kerk (13%), behoudende kerken (12%) en door een groep van oecumenische kerken of anders (20%). Het betreft hier het aantal kerken en niet het aantal kerkleden.

Samen hebben de kerken ong. 204.000 leden, dat betekent 35% van de bevolking van Rotterdam. 50.000 leden, bezoekt regelmatig een kerkdienst, een aantal dat uitkomt op 9% van de gehele bevolking van Rotterdam. 60% van de kerkgangers is autochtoon, 6% is westers allochtoon en 34% niet-westers allochtoon. Westerse en niet-westerse migranten vormen 40% van het totale aantal leden. Vastgesteld is dat de samenstelling van de kerken niet sterk afwijkt van de hele Rotterdamse bevolking waarvan 54% autochtoon is, 10% westers allochtoon en 36% niet-westers allochtoon (CBS 2007).

Wat de vrijwilligers betreft, blijkt uit het onderzoek dat er naar schatting 25.000 kerkelijke vrijwilligers actief zijn, oftewel één op de tien kerkleden. Onder de regelmatige kerkgangers is het aantal vrijwilligers veel hoger dan onder hen die niet of niet regelmatig gaan: één op de twee is vrijwilliger. Verder blijkt uit de gegevens dat 69% van de vrijwilligers vrouw is en 34% allochtoon. De geschatte 8.000 allochtone vrijwilligers vormen 90% van de vrijwilligers in migrantenkerken en 15% van de vrijwilligers van de autochtone kerken. Autochtone christenen vormen samen 85% van de vrijwilligers in autochtone kerken en 10% van de migrantenkerken. De groep van 30 tot 50 jaar is met 36% het grootst onder vrijwilligers, voorlopig zijn ze dan ook niet bedreigd door een grote mate van vergrijzing. De mensen met een MBO-opleiding maken de helft van alle vrijwilligers uit. Kennelijk wordt deze groep bijzonder aangesproken door het kerkelijke vrijwilligerswerk.

Beroepskrachten zijn ongelijk verdeeld onder autochtonen- en migrantenkerken: 17% van het totaal van de betaalde krachten zijn allochtonen; autochtone kerken hebben 5% allochtonen in dienst en migrantenkerken 45% autochtonen. Deze aantallen zijn niet representatief voor de aantallen van mensen met diverse culturele achtergronden in de kerken. Dat is wel het geval in de kerkbesturen die meer divers samengesteld zijn.

Verder konden de onderzoekers vaststellen dat 75% van de kerken worden bezocht door leden met diverse etnische achtergronden. Allochtone en autochtone christenen ontmoeten elkaar binnen de eigen kerken door lidmaatschap. Deze interculturele ontmoeting komt tot uitdrukking in de waarde die de interculturele communicatie in de kerken inneemt: tussen de 61 en 72 kerken besteden veel aandacht aan de interculturele communicatie en de helft kenmerkt deze als intensief en goed.

Uit het onderzoek blijkt dat de pluraliteit van bevolkingsgroepen en de interacties daartussen in de kerken de sociale cohesie binnen het kerkelijke kader aanzienlijk maakt. Tegelijkertijd brengt de veelheid van mensen met verschillende culturele achtergronden en oriëntaties binnen de kerk, de kerken in aanraking met vraagstellingen waar het gaat om de opbouw van de samenleving. In het bijzonder gaat het om vragen rondom de relaties en integratie tussen autochtonen en allochtonen.

Het onderzoek naar de samenstelling van de kerken beantwoordt de eerste hoofdvraag en werpt ook licht op de maatschappelijke betekenis daarvan: kerken hebben een bindende functie en zetten aan tot sociale cohesie binnen de eigen kaders. Ze stellen fysieke structuren ter beschikking voor de opbouw van gemeenschap en sociale netwerken onder mensen met verschillende leeftijden, culturen of landen van herkomst.

Maatschappelijke activiteiten van kerken

In het hoofdstuk 3 zijn de maatschappelijke activiteiten van kerken onderzocht aan de hand van acht hoofdcategorieën:

1. Pastorale zorg;
2. Maatschappelijke zorg en hulpverlening;
3. Vorming;
4. Jeugd- en jongerenwerk;
5. Religie- en cultuur;
6. Gemeenschapsvormende en recreatieve activiteiten;
7. Interculturele en interreligieuze activiteiten;
8. Maatschappelijke voorlichting.

Een algemene bevinding uit het onderzoek is dat de meeste kerken actief zijn op het terrein van de pastorale en maatschappelijke zorg en op religieus en cultureel terrein. Ook jeugd- en jongerenwerk en vorming vinden in veel kerken plaats (in meer dan 80%). Alleen bij interculturele en interreligieuze activiteiten en bij maatschappelijke voorlichting blijft een deel van de kerken (30%) achter. Deze lage score kan deels worden verklaard vanuit het feit dat kerken een vrijwilligerstekort ervaren op deze activiteiten.

Door hun maatschappelijke activiteiten bereiken kerken tussen 500.000 en 600.000 mensen, waarbij niet uitgesloten kan worden dat mensen dubbel geteld zijn doordat dezelfde mensen bij verschillende activiteiten betrokken waren.

De mensen worden bereikt door grootschalige en vaak laagdrempelige activiteiten gericht op religie, cultuur en gemeenschapsvorming. De meeste kerken bieden op allerlei terreinen activiteiten aan, van financiële noodhulpverlening tot concerten, van voorlichting tot het aanbieden van kleren en maaltijden, van huiswerkbegeleiding tot taalcursussen. De meeste kerken hebben bijzondere aandacht voor crisissituaties (ziekenbezoek en rouwverwerking) en bieden

relatietherapie aan. Verder bereiken de kerken door interculturele en interreligieuze activiteiten de eigen kerkgangers, werken samen met andere kerken en richten zich op een breed deel van de bevolking, vooral op allochtonen en mensen met diverse religieuze oriëntaties.

Wat de samenwerking met andere instellingen op de terreinen van zorg, welzijn, cultuur en religie betreft, geven kerken aan dat deze vooral incidenteel is. Uitzonderingen hierop vormen de interkerkelijke of oecumenische activiteiten waarvan 65% van structurele aard is.

Kerken geven aan dat ze van binnen uit voldoende erkenning krijgen voor hun pastorale en diaconale inspanningen. Vanuit de rest van de samenleving, maatschappelijke instellingen en de gemeente Rotterdam ervaren ze echter weinig erkenning. In het bijzonder ondersteunt de (lokale) overheid volgens de kerken hun activiteiten te weinig en dit blijkt ook uit de geringe samenwerking tussen kerken en overheid. Mogelijk zou de overheid ook kunnen meehelpen om het door de kerken genoemde tekort aan kerkelijke vrijwilligers voor bepaalde maatschappelijke activiteiten op te vangen.

Uit de inventarisatie van de omvang, de aard en de kwaliteit van de lokale maatschappelijke activiteiten van de christelijke kerken kunnen we de tweede hoofdvraag van dit onderzoek beantwoorden. Evenals in het tweede hoofdstuk stellen we ook hier vast dat kerken bijdragen aan de sociale cohesie in de kerkgemeenschappen zelf. Uit de gegevens laat zich vaststellen dat kerken ook bijdragen aan de sociale cohesie onder verschillende bevolkingsgroepen buiten de kerken. Kerken betreden een maatschappelijk, cultureel en religieus divers veld en treden in contact met andere religieuze instellingen en met mensen met verschillende visies en oriëntaties. Hoopgevend voor wat betreft de bevordering van contacten met de plaatselijke overheid is dat hier de brede omvang van de maatschappelijke activiteiten van kerkelijke vrijwilligers wordt aangekaart. Het is te verwachten dat hierdoor nieuwe mogelijkheden voor samenwerking ontstaan, die begint met de behoefte van kerken aan erkenning van hun maatschappelijke activiteiten. Een erkenning die uiteraard een uitwerking zal hebben voor dergelijke erkenning door diverse sectoren van de samenleving. De gegevens van kerken en de inventarisatie van hun vrijwilligerswerk bieden ook een overzicht van activiteiten, lege velden en overlappingen om een betere samenwerking met andere religieuze en maatschappelijke organisaties tot stand te brengen.

Maatschappelijk rendement

Het toepassen van de Maatschappelijk Rendement Monitor bevestigt min of meer het beeld dat uit het onderzoek naar de bijdrage van kerken aan sociale cohesie is ontstaan. Vindt psychosociale en maatschappelijke zorg/hulpverlening in bijna alle kerken plaats (resp. 98% en 96%), uit de monitor blijkt dat in die sector ook het grootste maatschappelijk rendement behaald wordt. Ruim

twee derde deel van het maatschappelijk rendement komt voor rekening van psychosociale en maatschappelijke zorg/hulpverlening. In veel mindere mate dragen erediensten bij aan het maatschappelijk rendement van kerken, alsook het jeugd- en jongerenwerk. Ook missionaire activiteiten, waaronder gerekend worden het bieden van oriëntatie op normen en waarden, het bezoeken van mensen in de marge van de samenleving, en de productie van radio- of tv-programma's, blijven achter.

Tot dusver is de Maatschappelijk Rendement Monitor toegepast bij autochtone kerken (Apeldoorn, Utrecht) of bij migrantenkerken (Den Haag). Het onderhavige onderzoek biedt voor het eerst een geïntegreerde benadering van autochtone kerken én migrantenkerken. Hierdoor is voor het eerst een vergelijking tussen beide categorieën kerken binnen één onderzoek mogelijk. Zou men uit een vergelijking van het onderzoek dat is verricht in Utrecht en Den Haag kunnen afleiden dat het gemiddeld maatschappelijk rendement van autochtone kerken aanzienlijk groter is dan dat van migrantenkerken, resp. 550.000 en 180.000 euro (zie voetnoot 22 van dit rapport), uit het onderhavige onderzoek blijkt dat het gemiddeld maatschappelijk rendement van migrantenkerken nagenoeg gelijk is aan dat van autochtone kerken.

Aanbevelingen

Op basis van de uitkomsten van het onderzoek komen we tot een aantal aanbevelingen voor wat betreft de twee basisvragen van dit onderzoek naar de sociale cohesie en het maatschappelijk rendement. De eerste categorie aanbevelingen betreft de maatschappelijke activiteiten van de kerken, de tweede categorie omvat aanbevelingen met betrekking tot de relaties tussen de kerken en de gemeente Rotterdam in het kader van implementatie van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning.

Maatschappelijke activiteiten van Rotterdamse Kerken

Kerken besteden veel aandacht aan mensen in de samenleving en ook aan degenen die om verschillende redenen in hun bestaan worden bedreigd. Dat kan alleen gebeuren als kerken in staat zijn om de organisatie van de maatschappelijke activiteiten te blijven ondersteunen met de inzet van professionele (betaalde) krachten, door ervoor te zorgen dat er een beleid geformuleerd en gedragen wordt door een organisatie, door het vrijmaken van financiële middelen en het inzetten van vrijwilligers. Tot deze basis voor maatschappelijke inzet behoort ook 'een moreel mechanisme', de religieuze en morele boodschap, de 'prosociale waarde' van kerken die leden motiveert tot vrijwilligersinzet zowel in als buiten de kerken (Dekker en De Hart 2006: 319). Het onderhouden van deze basis is wezenlijk voor de voortzetting en ontwikkeling van de kerkelijke maatschappelijke dienstverlening. In overeenstemming met Noordegraaf (2007: 48) kunnen we deze basis als het 'interne netwerk' kenmerken, 'waarin de grote kracht van kerken ligt'. Een aanbeveling aan de kerken is dat ze moeten blijven investeren in dit netwerk en in morele en sociale waarden. Deze investering betekent een uitdaging voor kerken die te maken hebben met een teruglopend aantal leden. Uit ons onderzoek blijkt overigens dat de kerken in Rotterdam minder dan doorgaans wordt aangenomen te kampen hebben met vergrijzing.

Een aanbeveling is dat christelijke kerken nog meer samenwerken met andere christelijke kerken en met name met de migrantenkerken. Laatstgenoemde kerken hebben minder last van de daling van het aantal kerkbezoekers, hebben leden die over het algemeen jonger zijn en die, in het bijzonder bij de pinksterkerken, betrokken zijn bij een dynamisch groeiproces. Een vrijwilligerspool zou volgens De Jong (2003: 92-94) een goede optie kunnen zijn voor kerken met behoefte aan vrijwilligers, vooral in de velden waarin tekorten zijn vastgesteld: interculturele en interreligieuze activiteiten, culturele activiteiten, voorlichting en maatschappelijke hulp. Voordelen van deze optie zijn de volgende drie: kerken kunnen vrijwilligers inzetten voor de eigen projecten, ze werken samen en ze kunnen gezamenlijk optreden als aanspreekpunt voor overheidsinstellingen voor zorg, welzijn, leefbaarheid of cultuur.

Investeren in de scholing van vrijwilligers

De toename van de diversiteit in de bevolkingsgroepen en het langer zelfstandig blijven wonen van ouderen zal in de nabije toekomst impliceren dat vrijwilligers beter geschoold moeten worden (Dekker et al. 2007; Devilee 2008). Deskundigheidsbevordering en training in maatschappelijke en interculturele vaardigheden zal dan moeten plaatsvinden in het kader van de toename van de complexiteit van het maatschappelijk werk (Moll en Plemper 2005).

Investeren in de diversificatie van betaalde beroepskrachten

Uit het onderzoek bleek dat migranten sterk ondervertegenwoordigd zijn in de categorie beroepskrachten. Een aanbeveling aan de kerken is dat ze dit probleem oplossen door gezamenlijk scholing van migranten te verzorgen. Dat kan door bijvoorbeeld het aanbieden van taalcursussen en pastorale of theologische cursussen die voorbereiden op een opleiding aan een HBO- of aan een academische instelling (Castillo Guerra, Wijsen & Steggerda 2007: 144-154). Een opleiding, die deelnemers gemakkelijk kunnen combineren met werk, behoort tot de mogelijkheden in de stad Rotterdam.

Meer structurele samenwerking

Uit het onderzoek blijkt dat er veel mogelijkheden zijn voor structurele samenwerking met andere religieuze organisaties, vooral met moskeeën, maar ook dat die mogelijkheden tot dusver weinig benut worden. Samenwerking tussen godsdiensten kan de interreligieuze contacten onder gelovigen bevorderen en ook uitmonden in interreligieus, maatschappelijk engagement. Hier ligt een taak voor het Platform voor Levensbeschouwelijke en Religieuze Organisaties Rotterdam. Andere mogelijkheden voor structurele samenwerking zijn te vinden bij instellingen voor zorgverlening, justitie, opvang en integratie. Overigens blijkt uit onderzoek naar verzuiling dat een hechte gemeenschap (sterke interne cohesie) vaak ook als springplank naar de samenleving functioneert. Over mogelijkheden voor structurele samenwerking tussen kerken en de overheid komen we te spreken in de tweede categorie aanbevelingen over de implementatie van de WMO.

Kerken en WMO

Met de invoering van de WMO streeft de overheid naar een vernieuwde relatie met burgers en met maatschappelijke organisaties van vrijwilligers. Het als 'participatiewet' gekenmerkt besluit is van kracht sinds januari 2007 en verplicht de burgerlijke gemeenten om ondersteuning te bieden aan de inzet van vrijwilligers in de samenleving op de sectoren van zorg en welzijn. De WMO streeft ook naar het bevorderen van samenwerking tussen alle betrokkenen in deze sectoren, tussen professionele beroepskrachten en vrijwilligers. Zowel de uitvoering als de beleidsvorming maken deel uit van de beoogde samenwerking.

Ter verduidelijking van de doelgroepen, activiteiten, soort advies of ondersteuning is de WMO opgesteld in negen prestatievelden:

1. Bevordering van sociale samenhang en leefbaarheid;
2. Preventieve ondersteuning jeugd;
3. Informatie, advies en cliëntondersteuning (lokale loketten);
4. Mantelzorg en vrijwilligers;
5. Bevorderen deelname (zelfredzaamheid en maatschappelijke participatie);
6. Verlenen individuele voorzieningen (vervoersvoorziening, begeleiding bij zelfstandig wonen);
7. Maatschappelijke opvang (daklozen, thuislozen, vrouwenopvang);
8. Bevorderen openbare geestelijke gezondheidszorg;
9. Bevorderen van verslavingsbeleid.

Betekenis van de kerken voor de WMO

De WMO luidt een nieuwe fase in voor de relaties tussen kerken en overheid. De burgerlijke gemeente wordt verplicht om het maatschappelijk werk van kerken te erkennen en te faciliteren; de kerken steunen het maatschappelijk beleid (en de beleidsvorming) van de gemeenten en draagt bij aan de implementatie ervan. Het nadenken over hoe dat precies zal gebeuren, is het doel van verschillende werkgroepen en onderzoeken (Dautzenberg & van Westerlaak 2007; Crijns 2007, Noordegraaf 2007; tijdschrift *Diakonie & Parochie* 2007)²⁴. De WMO kan ertoe leiden dat kerken worden waargenomen als 'representatieve belangenorganisaties'. Gemeenten, parochies of geloofsgemeenschappen kunnen op twee manieren bijdragen aan het WMO-beleid van de burgerlijke gemeente: door mensen te begeleiden naar zelfstandigheid en door deze in contact te brengen met overheidsvoorzieningen. Verder kunnen kerken bijdragen aan de WMO door de eigen sociale taken aan te bieden aan de gemeente.

Het hier gepresenteerde rapport van het onderzoek naar de sociale cohesie en het maatschappelijk rendement van de kerken in Rotterdam werpt licht op de vraag hoe kerken kunnen bijdragen aan de WMO.

Uit het onderzoek blijkt dat kerken bijdragen aan de verschillende prestatievelden van de WMO. Door gemeenschapsvorming in de kerken bevorderen de kerken sociale cohesie tussen mensen met dezelfde culturele achtergrond maar ook tussen mensen met diverse achtergronden, zoals het geval is bij de migrantenkerken (Figuren 2.1– 2.6). De organisatie en uitvoering van het kerkelijke vrijwilligerswerk weerspiegelt de multiculturele samenstelling van de samenleving wat betreft de sociale en culturele activiteiten. Kerken zijn betrokken bij verschillende vormen van interculturele en interreligieuze dialoog en samenwerking. Daarmee dragen ze bij aan de opbouw van relaties in de buurt en aan een minder gesegmenteerde samenleving (prestatieveld 1). Er zijn bijzondere activiteiten voor jongeren (prestatieveld 2): zoals huiswerkbegelei-

²⁴ Cf. de website voor christelijke vrijwilligers: www.kerkenwmo.nl. Voor informatie over de WMO: <http://www.invoeringwmo.nl>; www.rechttopwmo.nl.

ding, begeleiding van jongeren en van hun ouders. Andere activiteiten betreffen het bezoeken van zieke mensen, alleenstaande oudere mensen en het activeringswerk (prestatievelden 3 en 4). De hulpverlening voor schuldsanering en de pastorale of geestelijke zorg bevordert de sociale participatie (prestatieveld 5). Individuele voorzieningen en begeleiding worden ook aangereikt aan zieke mensen of mensen met handicap (prestatieveld 6). Door het oprichten van inloophuizen, het verdelen van kleren, de organisatie van rustpauzes voor thuislozen, de opvang en door de begeleiding van vrouwen vervullen kerken maatschappelijke activiteiten en hebben zo een belangrijke functie in de opvang van randgroepen (prestatievelden 7-9).

Uit dit overzicht blijkt dat kerken actief zijn in alle prestatievelden van de WMO. Kerken leunen op een omvangrijk netwerk en in samenwerking met de gemeente kunnen ze verschillende functies vervullen, van het signaleren van tekortkomingen in de gemeentelijke voorzieningen en de inzet voor de sociale cohesie en leefbaarheid van de wijk tot een brugfunctie tussen de gemeente en geïsoleerde mensen. De overheid kan ook gebruik maken van de deskundigheid die kerken hebben opgebouwd in maatschappelijke dienstverlening. In het bijzonder hebben kerken inzichten die ter beschikking kunnen worden gesteld voor de interculturalisatie van het gemeentelijke beleid of in de zorgsector. 'Interculturalisatie' betekent hier dat instellingen representatiever worden voor wat betreft de pluraliteit van groepen en oriëntaties in de samenleving, zowel in de eigen samenstelling als in het beleid.

Betekenis van de WMO voor de kerken

De WMO verplicht de burgerlijke gemeenten om de maatschappelijke dienstverlening van kerken te ondersteunen. Dat heeft twee gevolgen. Ten eerste betekent het een erkenning en waardering van de maatschappelijke betrokkenheid - en het rendement - van kerken. Dit zou een goed startpunt zijn voor de samenwerking met de (deel)gemeente en zou een lacune vullen, want uit ons onderzoek blijkt dat kerken weinig erkenning van de overheid ervaren (Figuur 3.10). Ten tweede kunnen de kerken hun diaconale projecten versterken met subsidies van de overheid²⁵. Er worden ook nieuwe mogelijkheden gecreëerd voor de samenwerking met maatschappelijke activiteiten van kerken en andere religieuze instellingen. Kerken krijgen daardoor nieuwe kansen voor oecumenische en interreligieuze samenwerking. Bovendien wordt gestreefd naar samenwerking met professionele instellingen. Ook dit sluit aan bij de gegevens uit ons onderzoek (Figuur 3.9) waaruit blijkt dat de samenwerking tussen kerken en andere instellingen merendeels op een informele manier gebeurt. Samenwerking met organisaties van vrijwilligers of met de vrijwilligerscentrale bieden een uitstekende mogelijkheid voor het kennismaken met

²⁵ In antwoord op de vraag hoe het maatschappelijk rendement van kerken verbeterd zou kunnen worden suggereerden 18 kerken dat het gemeentebestuur meer subsidie zou moeten geven aan kerken (par. 3.5). In Rotterdam hebben kerken er echter zelf voor gekozen dat subsidies via kerkelijke koepelorganisaties lopen.

andere vrijwilligers, voor het uitwisselen van ervaringen, het bevorderen van samenwerking zowel in projecten als ook in de invulling van het vrijwilligerstekort.

Belemmeringen in de samenwerking met de gemeenten worden verwacht door het vervagen van de grenzen van verantwoordelijkheden van kerken en overheid. Niet duidelijk wordt waar de competentie van de een eindigt en waar die van de ander begint (Dautzenberg en Westerlaak 2007: 22). Andere belemmeringen kunnen ontstaan bij het indienen van subsidieaanvragen voor diaconale projecten dat tot bureaucratisering kan leiden. Een laatste belemmering in de samenwerking kan ontstaan wanneer de gemeente meer maatschappelijke taken delegeert aan kerkelijke vrijwilligers dan wat ze aan kunnen. Dat laatste zou kunnen leiden tot het overvragen van de inzet van kerkelijke vrijwilligers.

Het toepassen van de Maatschappelijk Rendement Monitor laat zien dat de samenleving als geheel veel geld uitspaart door de activiteiten van kerken in Rotterdam, vooral op het gebied van psychosociale en maatschappelijke zorg/hulpverlening. De gemeentelijke overheid dient de kerken dan ook niet slechts als gebedshuizen te zien. Overigens gaat het bij de Maatschappelijk Rendement Monitor niet in eerste instantie om het claimen van geld. Het gaat om het zichtbaar maken van de maatschappelijke rol van kerken.

Het maatschappelijk rendement van kerken zou door de samenleving – en vooral ook door de media – best wat meer gezien en gewaardeerd mogen worden. De kerkleden hebben het gevoel dat de kerken en hun leden van de samenleving en de overheid niet het respect krijgen dat ze verdienen, zo bleek uit figuur 3.10. Van hun kant zouden kerken ook meer aan publiciteit en voorlichting kunnen doen, want deze activiteit scoorde het laagst van alle maatschappelijke activiteiten van christelijke kerken (figuur 3.11)

Culturele en missionaire activiteiten van kerken, vooral ook het oriëntatie bieden op waarden en normen, kan versterkt worden. Zoals uit ander onderzoek bekend is (Bernts, Dekker & De Hart 2007) worden kerken gezien als het ‘geweten van de samenleving’, vooral ook bij mensen die zichzelf niet (meer) als kerklid beschouwen. Daarmee zou het maatschappelijk rendement van kerken aanzienlijk verhoogd kunnen worden.

Referentielijst

- Arnts L. (2006). "De migrantenkerken", in: Becker J. & De Hart J., *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, bijlage B3, pp. 11-19.
- Bernts T. (red.). (1997). *Pal voor de kerk: Vrijwilligerswerk in katholieke parochies*. Nijmegen: University Press Nijmegen, Kaski-reeks 3.
- _____, (red.). (2004). *Boodschap aan de kerken. Religie als sociaal en moreel kapitaal*. Kaski-reeks. Zoetermeer: Meinema.
- Bernts T., G. Dekker & J. De Hart (2007). *God in Nederland. 1990-2006*. Kampen: Uitgeverij Ten Have.
- Blaauw J. (2000). "Migrantenkerken in Nederland". *Een van Geest* (Remonstrants Vlugschrift 16).
- Blok S. (2004). *Eindrapport Integratiebeleid*, Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid. Den Haag, 19 januari.
- Blokland-Potters T.V. (2006). *Het sociaal weefsel van de stad: cohesie, netwerken en korte contacten*. Nijmegen: Dr. Gerardus Hendriks Stichting.
- Calvert R. (2007). *Gids voor Christelijke Migranten Gemeenschappen in Rotterdam*. Rotterdam: SKIN-Rotterdam.
- Canatan K. (2004). *Maatschappelijk actief in moskeeverband. Een verkennend onderzoek naar vrijwilligerswerk in moskeeverband en gemeentelijk beleid ten aanzien hiervan*. Den Bosch: IHSAN.
- _____, Oudijk C. & Ljamai A. (2003). *De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- Castillo Guerra J. (2004). "Interculturele kerkopbouw: kerkvorming met migranten", in: Sterkens C. en van der Meer J. (red). *Kerk aan de stadsrand*. Budel: Damon, pp. 191-214.
- _____, (2004a). "Naar een theologie van de migratie". *TvT* 44, no. 3, 241-258.
- _____, Wijsen F. en Steggerda M. (2007). *Een gebedshuis voor alle volken*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 2001). www.cbs.nl/statline.
- _____, (CBS, 2007). www.cbs.nl/statline.
- _____, (CBS, 2008). www.cbs.nl/statline.
- Cohen J. (2003). Lezing tijdens de conferentie "Religie als bron van sociale cohesie? Godsdienst en overheid in een postgeseculariseerde samenleving". Universiteit van Leiden, 19 december.
- _____, (2005). Lezing tijdens de Multatulilezing 2005, 21 oktober, Grote Kerk van Breda.
- Crijns H, et al. (red.) (2004). *Barmhartigheid en gerechtigheid; Handboek diacóniewetenschap*. Kampen: Kook & Disk.
- _____, Crijns H. (red.) (2007). *Diaconie en WMO, Rkkerk*, juni.
- Dautzenberg M. & van Westerlaak M (2007). *Kerken en moskeeën onder de WMO: een verkenend onderzoek naar kansen en bedreigingen*. Amsterdam: DSP-groep.
- De Graaf P.A. (2007). *Feitenkaart Omnibusenquête 2007*. Rotterdam: COS.

- _____, (2008). *Vrijwilligerswerk en informele hulp in Rotterdam 2007; Resultaten uit de Vrijetijdsomnibus 2007*. Rotterdam: COS.
- De Hart J. (red.) (2002). *Zekere banden: Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- _____, Dekker P. (2006). "Kerken in de Nederlandse civil society: institutionele grondslag en individuele inspiratiebron", in: W.B.H.J. van Donk et al. (red.) (2006). *Geloven in het publieke domain*. Amsterdam: WRR/University Press.
- De Jong G. (2003). *Diaconaat en zorg. Onderzoek naar de feitelijke inzet van christelijke geloofsgemeente op terrein van zorg*. Nijmegen: Kaski Rapport 507.
- De Koek J.A. (1984). 'Kerkelijke reacties op het sociale vraagstuk', in: id., *Drie Eeuwen kerkgeschiedenis. Een inleiding: 1680 tot heden*. Hilversum, pp.8-31.
- Dekker P. & De Hart J. (2001). *Levensbeschouwing en vrijwilligerswerk: Het belang van netwerken in een seculariserende samenleving* [Electronic Version]. Tijdschrift voor Humanistiek, 2(8), pp. 9-17.
- _____, de Hart J. (2006). "Kerkgangers, investeerders in de civil society", in: SCP (2006). *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006*. Den Haag: SCP 2006/21, 317 – 338
- _____, de Hart J. en Faulk L. (2007). *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015*. Den Haag: SCP.
- Devilee J. (2008). *Vrijwillig verzorgd. Over vrijwilligerswerk voor zorgbehoevenden en mantelzorgers buiten de instellingen*. Den Haag: SCP.
- Diaconie & Parochie* (tijdschrift) (2007), nr. 1,2,3,4.
- Eerste Kamer der Staten-Generaal (2006). *Nieuwe regels betreffende maatschappelijke ondersteuning (Wet Maatschappelijke ondersteuning)*. Vergaderjaar 2005-2006, 30 131 A. Den Haag .
- Euser H., Goossen K., De Vries M. en Wartena S. (2006). *'Migranten in Mokum'*. Amsterdam: VU.
- Ferrier K. (2002). *Migrantenkerken in Nederland*. Kampen.
- Gemeente Nijmegen. Onderzoek en statistiek. (2006) Stads- en wijkmonitor, deel stad. *Het Parool* (15.06.06). "Onderzoeken VU irriteren Aboutaleb".
- Hoekema A., W. van Laar red. (2004). *De wereldkerk op een km2. Migrantenkerken in Rotterdam*. Utrecht: NZR.
- Kennedy J.C. (2004). "Analyse van de rol en betekenis van religie in een multiculturele en multireligieuze samenleving en de verlegenheid van de overheid hierover". Toespraak gehouden tijdens de Kerk en Wereld conferentie op 12 november te Utrecht.
- Kenniscentrum grote steden / Kennisnet Integratiebeleid en Etnische Minderheden (KIEM) (2005). *Religie binnen stedelijk beleid*.
- Labuschagne B.C. (red.) (2004). "Religie als bron van sociale cohesie in de democratische rechtsstaat?", Nijmegen.
- _____, (2005). "Religie als bron van sociale cohesie in het stedelijk beleid. Over de ongemakkelijke verhouding tussen staat en godsdienst." Lezing gehouden tijdens het KIEM Kennisatelier 'De plaats van religie in stedelijk beleid'. Den Haag, 1 september.

- Maaskant J (1999). Afrikaan en katholiek in Rotterdam: waar kerk je dan? Kerkelijke verwachtingen van Afrikaanse katholieken in Rotterdam en het migrantenbeleid van de RKK, Nijmegen: Wetenschapswinkel.
- Meijering E. (2007). Het Nederlands christendom in twintigste eeuw. Amsterdam: Balans.
- Mendeszoen, J. (2007). "Missie en evangelisatie", in: H. Crijns red., *Missie, migratie en evangelisatie*. Disk Studiereeks Nr. 43, 's-Hertogenbosch: Landelijk Bureau DISK.
- Moll M. en Plemper E. (2005). *Deskundigheidsbevordering vrijwilligers*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Noordegraaf H. (red.) (2000). *Het zal ons een zorg zijn: over toegankelijkheid en kwaliteit van zorg als opdracht voor diaconaat*, Kampen: Kok.
- _____, (2004), "Conclusies en vragen", in: Crijns H. et al. *Barmhartigheid en Gerechtigheid: Handboek Diaconiewetenschap*. Kampen: Kok & Disk, 110- 115.
- _____, (2007). *Kerkelijke betrokkenheid bij ouderen. Een onderzoek in Groningen en Drenthe*. Utrecht: Kerk in actie 2007.
- Phalet K. red. (2004). Moslim in Nederland. SCP-werkdocument 106a – 106e. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Phalet K, C. van Lotringen & H. Entzinger, Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam, Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations, 2000
- Rijnkels H. & Vos F. (2006). *Wet maatschappelijke ondersteuning: Wat ieder bestuurder moet weten!* Leusden: Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG).
- SCP (2006). *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006*. Den Haag: SCP 2006/21.
- Scholten P. (2003). *Maatschappelijk rendement gemeten. Social Return on Investment*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- _____, (red) (2005). *Social return on investment - handleiding voor het meten van maatschappelijk rendement*. FM State of the Art, Lenthe Publishers.
- Spruit L. (2000). *De sociale kaart van het dekenaat Leiduinen. Een aanzet tot diaconaal beleid*. Den Haag: Kaski rapport nr. 476.
- _____, & de Roy R. (2000). *Een sociale kaart van het dekenaat Vliethaghe. Een aanzet tot diaconaal beleid*. Den Haag: Kaski rapport nr. 475.
- Stedelijke Adviescommissie Multiculturele Stad (2005). *Levensbeschouwing & zingeving in Rotterdam*. Rotterdam: adviesnummer 2005-030.
- Te Grotenhuis M., Scheepers P. (2001). *Kerken kenteren in de keizerstad*.
- Ter Horst G., (2004). "Waar lopen stadsbestuurders tegenaan als het gaat om religie en religieuze uitingen? Hoe wordt hierover het beleid bepaald?" Toespraak door toenmalig burgemeester te Nijmegen gehouden tijdens de Kerk en Wereld conferentie op 12 november te Utrecht.
- Turre R. (1991). *Diakonik: Grundlegung und Gestaltung der Diakonie*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener.

- Van Ardenne A. (2005). "Het is kortzichtig om religie te verwaarlozen". Rede uitgesproken op een internationale conferentie over religie, mensenrechten en ontwikkeling. 7 september 2005, Soesterberg. Een Nederlandse samenvatting van de lezing verscheen in de *NRC* van 10 september.
- Van Daal H. (2001). Het Middenveld als smeltkroes. Verschuivingen in de deelname aan verenigingsleven en vrijwilligerswerk in multicultureel Rotterdam, Utrecht: Hilda Verwey-Jonker Instituut.
- Van de Donk W.B.H.J. et al. (2006). *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*. Amsterdam: WRR/UVA.
- Van der Sar J. (2004). *Van Harte! Onderzoek naar het maatschappelijk rendement van de Protestantse Gemeente in Utrecht*. Utrecht: Stichting Oikos.
- Van der Sar J. & Schoemaker, T. (2003). *De Hofstad, een cadeautje aan de samenleving*. Utrecht/Apeldoorn: Stichting Oikos/Centraal Missionair Beraad.
- Van der Sar J. & Visser R. (2006). *Gratis en waardevol: Rol, positie en maatschappelijk rendement van migrantenkerken in Den Haag*. Den Haag: Stichting Oikos, in opdracht van SKIN (Samen Kerk In Nederland, Amersfoort) en Stek (voor Stad en kerk, Den Haag).
- Van Marissing E. (2006). Stedelijke beleid en sociale cohesie. Een interpretatie van de sociale structuren in de Amersfoortse wijk Liendert door professionals die in deze wijk werkzaam zijn. Gouda: Habiforum.
- _____, van., Bolt G., Kempen R. van (2006). "Urban governance and social cohesion: Effects of urban restructuring policies in two Dutch cities", *Cities* 23, nr. 4, 279-290.
- Van Oers B. (2001). 25 jaar Cura Migratorum. Den Bosch: Cura Migratorum.
- 'Wanneer hebben wij U gezien' *Op zoek naar de schatten van de kerk* (2000). Beleidsnota over diaconie in het bisdom Rotterdam. Rotterdam 2000, 8-22.

